

INTERNATIONAL JOURNAL
OF ISLAMIC ECONOMICS
AND FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve
Finansı Araştırmaları Dergisi*

March 2017,
Vol:3, Issue:1

Mart 2017,
Cilt:3, Sayı: 1

e-ISSN: 2149-8407

p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijsef.org/>

İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâlî Sözleşmeler

Doç. Dr. Ahmet İnanır

Gazi Osman Paşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahmet.inanir52@gop.edu.tr

ÖZET

İslam hukukunda mürekkep mâli akidler, yeni ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir konudur. Bu çalışma, öncelikle bir akid içinde birden fazla akdin birleşmesinin hükmünü ve katılım bankalarının kullandığı mürekkep ‘murabaha’ ve ‘leasingin’ akid yapısını açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuku, Mürekkep Akid, Murâbaha, Leasing*

Çalışmada öncelikle bir satışta iki satışı yasaklayan hadislerin mürekkep mâli akidleri yasaklayıp yasaklamadığı konusu incelenmiştir. Bu bağlamda bazı âlimlerin yasaklayıcı bir yaklaşıma sahip oldukları görülmüştür. Bu çalışmada hadiste yer alan yasağın illet ve sebepleri derinlemesine incelenmiş, ilgili hadislerin mürekkep mâli akidleri doğrudan yasaklamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde katılım bankalarının kullandığı akidlerden bazılarının mürekkep, bazılarının ise karma akidler olduğu tespit edilmiştir.

© 2017 PESA All rights reserved

Giriş

Eski çağlara göre baş döndürücü bir hızla değişen dünyamız ve gittikçe artan insan ihtiyaçları, yaşanan çağın hızına paralel olarak hukûkî işlemlere de ivme kazandırmakta, akidlerin çeşidini ve sayısını artırmaktadır. Bu durum hukuki işlemleri daha da karmaşık hale getirmekte, önceleri ayrı ayrı akidlerle yapılan işlemler, artık tek akid içinde yapılır hale gelmektedir. Bu değişimde iktisadi gelişme belirleyici olmakla beraber son asırlarda dünya genelinde yaygınlaşan özgürlükçü düşünce hareketleri akidler alanına da yansımış, sözleşme özgürlüğü ilkesi dünyada hâkim bir anlayış haline gelmiştir. Artık taraflar mevcut hukuk sistemlerinde tanımlanan tipik akidlerle işlemler yapmak zorunda değildir. Bazı sınırlamalarla beraber bileşik, karma ve kendine özgü vb. gibi her türlü akdi yapabilme hak ve yetkisine sahiptir. Yani hayat hukukun önünde yer almakta, hukukçular da karşılaşılan sorunlara çözümler aramaktadır. Mevcut birikim, yeni ortaya çıkan akid yapılarını çözmede yeterli olmadığı durumlarda ise irade hürriyeti ve maslahat esas alınarak yeni icthadlar yapılmaktadır. Dolayısıyla akidler alanı sürekli değişim ve gelişimin olduğu alanlardan biridir.

İslam hukuku açısından mürekkep mâlî akidler konusu da dünyadaki bu değişimin ortaya çıkardığı, gerek fertler, gerek ise kurumların ihtiyaç duyduğu bir akid türü olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim her geçen gün büyümekte olan faizsiz finans sektörü, mürekkep murabaha, leasing, sukûk ve azalan müşâreke gibi pek çok bileşik akdi kullanmaktadır. Bu durum mürekkep mâlî akidlerin İslam hukuku açısından incelenerek mana ve kapsamının tayin edilmesini, helal ve haramlığının açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinin ilk yıllarında diğer pazarlara alternatif, rekabet edebilir yeni bir pazar kurması, İslam'ın pazarı ve meşru kazancı inanç dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak önemsedğini ortaya koymaktadır.¹ Ticaret de akidlerle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda o, Cahiliye dönemi Arapları arasında mevcut *satılacak şeye elbisesini atma* (beyu'l-münâbeze), *el ile dokunma* (beyu'l-mülâmese) *çakıl taşı atma* (beyu'l-hasât) gibi şekli sembolik hareketlerle yapılan bazı akidleri ilgâ etmiş, bazılarını da ıslah ederek ibkâ etmiştir.² Ancak kargaşaya meydan vermemek

¹ M. J. Kister, "Peygamber'in Pazarı", Çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, Sayı: VI/II, ss. 25-29.

² Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedi'l-sahih-Sahih-i Buhârî*, (Thk. Eden: Muhammed Zühayr en-Nâsır), VI. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009/1430, **Büyü' 62-63, Hadis No: 2144-2145, 2146-2147; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, Sahih-i Müslim, (Thk. Eden: M. Fuad Abdu'l-bâki), Dâr-u ihyâ-i türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., **Büyü' 1**, Hadis No: **1511**; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (Thk. Eden: M. Fuad Abdu'l-bâki), Dâr-u ihyâ-i türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985/1406, Büyü' 76,; Fahreddin Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik şerh-u Kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-kütübî'l-İslamiyyi, Mısır 1313, c. IV, s. 48; Zeynüddin**

amacıyla tedricî bir yöntem benimsemiştir. Hz. Peygamber'in sömürü ve adaletsizliğin yerine, karşılıklı rızaya dayalı adalet ve hakkaniyet ölçüleri getirdiği bu akidler, aslında fetret ehli insanının icat ettiği ve Câhiliye dönemi Araplarının da öteden beri kendileriyle borç münasebetleri tesis ettikleri akidlerdir.³ Dolayısıyla İslam'ın ilgâ, ıslah ve ibkâ ettiği akidler Müslümanların icad ettikleri yeni akidler değildir. Bu nedenle Müslümanların akid sistemi, ilk dönemlerde var olan akidlerle sınırlanmayacağı gibi bu manada İslamî bir akid kümesinden de bahsedilemez. Tipik akidler esas alınarak atipik akidlerin caiz olmadığı sonucuna ulaşılamaz.

Kısaca her asırda gelişen ve değişen akid sistemi İslam'ın gözettiği temel ilkelere aykırı olmadığı takdirde meşrûdur. Nitekim İslam hukuk tarihinde ilk dönemlerde var olmayan fakat insanların ihtiyaç duydukları *ıstısnâ'*, *bey' bi'l-vefâ* ve *bey' bi'l-istiğlâl* gibi yeni akid türlerinin ve borç münasebetlerinin fıkıh literatüründe yerini alması, işte bu yaklaşımın bir sonucudur.⁴

Klasik fıkıh literatüründe farklı görüşler olmakla beraber, İslam hukukuna göre kişilerin yapabilecekleri akidlerin mutlaka dinen önceden tayin edilmiş şekillere uyması gerektiği kabul edilmemiş, aksine aralarındaki ilişkilerin özelliklerinin icab ettirdiği hallerde, meşrû sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, diledikleri şekil ve muhtevada akid yapabilecekleri esası benimsenmiştir. Fakihlerin öteden beri tespit ettikleri "*eşyada asolan ibâhadır*" ilkesi İslam hukukunun bu özelliğini ortaya koymaktadır.⁵ Dolayısıyla İslam hukuku her asırda ve her toplumda insanlığın ihtiyaç duyduğu ve icat ettiği borç münasebetlerini adalet ve hakkaniyet ölçülerine göre düzenleyerek bünyesine dâhil edebilir. Aksi iddia ve yaklaşımlar, İslam'ı yaşanan hayatın dışına iterek, bir zamanlar tarihte var olan örfü, bütün zamanlarda uyulması gereken normlar olarak kabul edilmesini getirecektir. Bu durum İslâm hukukunu, haliyle kıyamete kadar geçerli bir hayat düstûru

b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerh-u Tebyînu'l-hakâik*, II. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, t.y., y.y., c. VI, s. 83; Ebu'l-İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm-ı Şâfiî*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, t.y., c. II, s. 20; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalu'l-fikhi'l-âmm*, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 2004/1425, c. I, s. 387; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, III. Baskı, Dâru'l-vefâ, y.y., 1426/2005, c. XXIX, s. 427. Abdulkerim Zeydan, *el-Medhal li-diraseti's-şeriatil-İslamiyye*, Mektebetu'l-Kuds - Müessesetu'r-Risale, Bağdad 1976, s. 37-36; Ali Bardakoğlu, "İslam Hukukunda Akid Hürriyeti ve Akdi Şartlar Açısından Bu Hürriyetin Sınırı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Kayseri, 1983, s. 11; Hüseyin Baysa, "Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2011, s. 151-158.

³ Zerkâ, *a.g.e.*, c. I, s. 539.

⁴ Zerkâ, *a.g.e.*, c. I, s. 539.

⁵ Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furû-i's-Şâfiyye*, (Thk. Eden: Muhammed Hasan eş-Şâfiyye), I. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1990, s. 60.

olmaktan çıkaracaktır. Çünkü hayat, hukuken değer ifade eden sorunların hadsiz kaynağıdır. Nassların sınırlı, zaman içerisinde, ortaya çıkan hukuki olayların sınırsız olduğu düşünüldüğünde, Yüce Şâri kasıtlı bir şekilde akidlerle ilgili çerçeve hükmü belirleyerek değişime açık bu alanı çözümü kendileri üretmeleri için Müslümanlara bırakmıştır.

Fakihlerin nass ve örften kaynaklanan sebeplerle akidlerde şart ileri sürme ve mürekkep akid konusunda eskiden beri ihtilaf ettikleri bilinen bir gerçektir.⁶ Bir satışta iki satışı yasaklayan hadislerin varlığı ve o dönemlerdeki mevcut teâmülün de hukuken meşrû olmayan sonuçlar doğurması münasebetiyle mürekkep mâli akidlere pek de olumlu yaklaşmadığı görülmektedir.⁷ Çünkü ilk dönemlerden itibaren bir satışta iki satışı yasaklayan hadisler konusunda âlimler ihtilaf etmiştir. Bazıları nassların zahiri anlamını dikkate alarak yasaklayıcı yaklaşıma sahip olmuşlar, bazıları ise yasaktaki illet ve sebepleri derinlemesine inceleyerek serbestliği ön plana çıkarmışlardır. Bu ihtilaf faizsiz finans kuruluşlarının kullandığı bazı ürünlerin meşrûyetini tartışılır hale getirmekte ve toplum nezdindeki güvenilirliğini zarar vermektedir.

Bu çalışma, bir akid içinde birden fazla akdin birleşmesi ve bu birleşmeden doğan hükümleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda çağdaş İslâmî finasta yararlanılan mürekkep murâbaha ve leasing akidlerinin yapısı incelenecektir. Bu aşamada öncelikle mürekkep mâli akidlerin tanımına yer verilecek, konuyla ilgili nasslar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Mürekkep Mâli Akidlerin Tanımı ve Meşrûyeti

İslam hukukunun oluştuğu ve şekillendiği devirlerde, bütün dünyada akidlerde teklik ilkesi esastır.⁸ Bu yüzden akidlere ilave şart koşulmasına olumlu yaklaşılmamaktadır. Dolayısıyla mürekkep akidler, daha önce var olan isimli (tipik) akidlerden değil, yeni ortaya çıkan akidlerden biridir. Teknik olarak öğretinin en karmaşık ve en çok tartışılan kısmını oluşturmaktadır. Bu sonuçta konuyla ilgili hadislerin birbirinden farklı olmasının yanı sıra, akdin yapısının etkili olduğu söylenebilir.

Öteden beri âlimler bu hadislerden çıkarılacak hükümler konusunda ihtilaf etmektedir. Bu durumda mevcut görüşler arasında hangi görüşün hangi gerekçeyle tercih edileceği sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Diğer

⁶ Zerkâ, *a.g.e.*, c. I, s. 539; Su'danî, *a.g.e.*, s. 467-607; Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, IX. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 158-159.

⁷ Abdürrezzâk Ahmed Senhuri, *Mesadirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, III. Baskı, Câmîatü'd-düveli'l-Arabiyye, Kahire 1967, c. III, s. 150.

⁸ Senhuri, *a.y.*; Senhuri, *Nazariyyetü'l-akd*, s. 125; Enver Sultan, *Ahkâmü'l-iltizam : el-Mücez fi'n-nazariyyetü'l-amme li'l-iltizam*, Dârü'n-Nehdatü'l-Arabiyye, Beyrut, 1974, s. 21; Bardakoğlu, *a.g.m.*, s. 22; İmrânî, *a.g.e.*, s. 32- 33;

tarafından mürekkep akidlerde her biri farklı hükümlere tâbi farklı tipteki akidler bir akidde, tek akid gibi sonuç doğuracak şekilde birleşmektedir. Ortaya çıkacak hüküm ve bağlanacak sonucun her zaman meşrû olup olmaması, hangi tip akidlerin bir akidde birleşeceği hususu halledilmesi gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu alanda oluşmuş literatürden de istifade ederek mürekkep mâlî akid tanımlanarak meşrûyetiyle ilgili tartışmalara yer verilecektir.

1.1. Mürekkep Mâlî Akidlerin Tanımı

Mürekkep kelimesi Arapça (رَكْب) fiilinin ism-i mef'ûlü olup masdarı ise terkiptir. Terkip sözlükte; birkaç şeyden oluşmuş, birkaç şeyin bir araya gelmesiyle oluşan durum, karışmış, muhtelit, bileşik, bir şeyin bünyesinde olan elementler, birleştirme, ayırmanın aksi (cem), birden çok şeyi bir araya getirme işi, yüzüğün üstüne yüzük taşı koymak gibi bir şeyin diğer bir şeyin üstünde olması manasındadır. Çoğulu ise terkîbâtır.⁹ Bu kelime Türkçe'de de; "birleşmiş, bileşik, birleşik, -den oluşmuş, -den olma" anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰

Mürekkep ise sözlükte; kök, bitecek yer, asıl, bitiren¹¹, ganimetin yarısı at sahibine yarısı da ödünç alanın olmak üzere, bir atı savaşmak üzere ödünç almak anlamlarına gelmektedir.¹² Ayrıca yazı yazmak, desen çizmek veya basmak için kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesine de Türkçe'de birkaç maddenin birleşiminden oluştuğu için mürekkep denilmektedir.¹³ Mürekkep; "hiçbir unsuru olmayan basitin zıddı olup en az iki veya daha fazla unsurdan meydana gelen şey" olarak da tanımlanır.¹⁴ Fakat bu tanım mürekkebin zıddıyla yapılmış olup birleşmenin mahiyeti hakkında bilgi vermekten uzak görünmektedir. Zira mürekkepte, en az iki ve daha fazla şeyin tek bir isim altında toplanması (mecnû) söz konusudur.¹⁵

⁹ Firûzâbâdî, Mecdeddin Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-muhît*, VIII. Baskı, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1426/2005., s. 91; Zebidî, Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-hidâye, y.y., y.y., c. II, s. 526.

¹⁰

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55c71790519a20.563
09.08.2015.

¹¹ İmrânî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *el-Ukûdü'l-maliyyeti'l-mürekkebe: dirasetün fikhiyyetün ta'siliyyetün ve tatbikiyyetün*, Riyâd, Dâr-u Küñzü İşbilyâ, 2010/1431, s. 44.

¹² İmrânî, a.g.e., s. 44.

¹³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55ac114d51f3b4.2001835519/07/2015.

¹⁴ Mstafa Çağrı, "Basît", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 107.

¹⁵ İmrânî, a.g.e., s. 45-46.

Terim olarak mürekkep mâli akid; “birden ziyade bağımsız tipik mâli akdin, bu niteliklerine bir hâlel gelmeksizin, tarafların bir akidde bir başka akdi şart koşma veya birleştirme iradeleriyle birbirlerine, birinin varlığı ve muteberliği diğerininkine bağlı olacak şekilde birleşmesidir.”¹⁶

Bu tanıma göre mürekkep mâli akdin meydana gelebilmesi için tarafların en az iki ve daha fazla tipik akdi, niteliklerini değiştirmeden birinin muteberliğini diğerininkine bağlı kılarak birleştirmeleriyle ortaya çıkar. Bu akidlerle birlikte genellikle birbirini takip eden vaadler yer alır.¹⁷ Ayrıca belirlenmiş mâli hedefi gerçekleştirmeyi amaçlayan söz konusu tipik akidleri birbiriyle uyumlu, aşamalı, ayrılma ve parçalanma kabul etmeyecek şekilde tek bir akid bütünü kılacak biçimde birbirine bağlayan bir bağ (rabt) bulunmalıdır.¹⁸ Meselâ karma akidler (el-ukûdu'l-muhtalita), birden fazla (müteaddid) mâli akidler, içiçe geçmiş akidler (el-ukûdu'l-mütedâhile), tekrar eden akidler (el-ukûdu'l-mütekerrire) bu akidleri birbirine bağlayarak tek bir akid yapacak bir bağ olmadığından mürekkep mâli akidler kapsamına girmemektedir.¹⁹ Münferit akidler arasındaki bu bağlılığın ifade ettiği anlam, birinin muteber olmaması veya ortadan kalkması halinde, diğerinin de muteber olmayacağı veya ortadan kalkacağıdır. Böylece her bir akdin varlığı ve muteberliği, diğer akdin de varlığının ve muteberliğinin zımnî şartını veya hiç olmazsa, temelini teşkil eder. Yine akid esnasında ileri sürülen şartlar, akdin kuruluşunu bir şeye bağlama (ta'lik) ve menfaatin istisnası gibi meseleler mürekkep mâli akidlerle ilişkili fakat terkip olmadığından bu akidlerin kapsamı dışında kalmaktadır.²⁰

Mürekkep mâli akidlerin kuruluşu genelde iki şekilde yapılmaktadır: Birincisi “*arsanı bana satman şartıyla arabamı sana satarım gibi*” bir akidde bir başka akdin şart koşulması (el ukûd'ul-mütekâbile) şeklindedir. Diğer ise bir ıvazla “*1000 liraya sana arsamı sattım ve arabamı da bir yıllığına kiraladım gibi*” veya iki ıvazla “*Evimi 100.000 liraya sattım arabamı da aylık 10.000 liraya kiraladım*” şeklinde bir akidde en az iki akdin birleşmesi (el-ukûdu'l müctemia) yoluyla olur. Bunların hüküm bakımından birbiriyle aynı cins, birbirinden

¹⁶Nezih Hammâd, *el-Ukûdü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Dâru'l-kalem, Dimeşk,1325/2004, s. 7; Nezih Hammâd, *Kadâyâ Fıkhiyye Muasıra fi'l-Mâli ve'l-İktisad, Darü'l-Kalem*, I. Baskı, Dimeşk, 2001/1421, s. 249; Hamid Fahri Azzâm, “Hükmü ictimâ'il-ukûd fi safkatın vâhidetin-Dirâsetün Te'siliyyetün Tatbikiyyetün Muâsiratün”, *Mecellet'ün-Ürdüniyyetün fi'd-dirâseti'n-İslâmiyye*, Ürdün 1428/2007, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 168; İmrâni, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁷ Nezih Kemal Hammâd, “el-Muvâtaatü alâ icrâi'l- ukûdi'l müteaddideti fi safkatın vâhidetin”, *Mecellet-ü mecmei'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Sayı: XXVII, 1426/2005, s. 93

¹⁸ Hammâd, *el-Ukûdü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 7; a.mlf., “el-Muvâtaatü alâ icrâi'l-ukûdi'l müteaddideti fi safkatın vâhidetin”, s. 93.

¹⁹ İmrâni, *a.g.e.*, s. 45-47.

²⁰ İmrâni, *a.g.e.*, s. 45-47.

farklı, birbirini nefyeden, birbirini nakzeden, bir ya da iki mahalde, bir veya iki vakitte, bir ya da iki semenle olması arasında fark yoktur. Sahih olduğu takdirde doğurduğu hükümler tek akdin doğurduğu hükümler gibidir.²¹

Mürekkep mâlî akidlerle ilgili ortaya çıkacak davalarda uygulanacak hukuk sorunu yoktur. Meselâ şart koşma yoluyla satım ve kira akdinin birleştiği bir mürekkep mâlî akidde her sözleşme tipine ait hükümler uygulanır.²² Birisi ortadan kalktığında diğeri de mevkûf bir akid olacak ve tek başına bir hüküm ifade etmeyecektir. Bu durumda her akdin bir akidde birleşip birleşmemesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Akidlerin bir akidde birleşmesi ve ayrılması konusunda fakihlerin akidlerin feshi kabul edip etmemesi, semen ve mebi konusunda cehaletin akde zarar verip vermemesi, anlaşma, karşılıklı rıza, muhayyerlik, bağlayıcılık ve geçerlilik gibi hususlara dikkat ettikleri görülmektedir.²³

1.2. Meşrûiyeti

Kur'ân-ı Kerim'de akidlerle ilgili ayetler incelendiğinde karşılıklı rıza, vadeli işlemlerin yazılması ve akidlerin gereğinin yerine getirilmesi gibi özellikle genel ilkelere yer verildiği, asırların değişmesiyle değişen bu sahada pek fazla detaya girilmediği görülmektedir.²⁴

Hadis literatürü incelendiğinde mürekkep mâlî akidler konusuyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde ilgili olduğu düşünülen pek çok hadis bulunmaktadır. Onların en önemlisi de bir satış içinde iki satışı yasaklayan hadistir. Bazı fakihler bunların mürekkep mâlî akidlerin haram olduğuna delil olduğunu iddia ederler. Bu nedenle söz konusu hadislerin mürekkep akdin caiz olmasına engel teşkil edip-etmediği büyük önem arz etmektedir. Bir satış içinde iki satış yaşayla ilgili hadisler şunlardır:

1) Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle nakletmektedir:

²¹ Hammâd, *el-Ukudü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 7; İmrânî, *a.g.e.*, s. 46

²² Halil Akkanat, Emrehan İnal, Bilgehan Çetiner ve Başak Baysal, *Özel Borç İlişkiler (Ders Notları)*, s. 8, http://hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2015/01/ders_notlari.pdf, 07.06.2015

²³ **Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahîm**, *el-Furûk ev Envâru'l-burûk fi Envâ-i'l-Furûk (Mea'l hevâmîş)*, (Thk. Eden: Halil Mansur), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1418/1998, c. III, s. 261-262; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Huraşî, *Şerhu'l-Huraşî alâ Şerh-i Muhtasar-ı Halil*, Dâru'l-fikr, Beyrut y.y., c. V, s. 40, s. 94; Derdur, *eş-Şerhu's-kebir*, c. II, s. 305; Mansur b. Yunus el-Buhûti, *Keşşâfu'l-kına'an metni'l-Ikna'*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, t.y., c. III, s. 193; Huraşî, *a.g.e.*, c. V, s. 41; Necmeddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, *Tilbetü't-talebe fi'l-istilâhât-ı fikhîyye*, Matbaatü'l-Âmire, İstanbul 1311, s. 249; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-tâlibin*, (Adil Abdü'l-mevcud-Ali İvaz), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1412/1991, c. III, s. 398.

²⁴ Nisâ, 4/29; Mâide, 5/1; en-Nahl, 16/91.

نهى رسول الله صلى الله عليه و سلم عن بيعتين في بيعة

“Allah Resûlü (s.a.v.), bir satış içinde iki satış yapmayı yasakladı”²⁵ Yine bir başka hadiste Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre “Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

من باع بيعتين في بيعة، فله أوكسوها أو الربا

“Kim bir satış içinde iki satış yaparsa, ya bedellerin düşüğünü alır, ya da faize girer.”²⁶ İbn Hibbân bu hadisi sahih olarak nitelerken Şevkânî (ö. 1255/1834) isnadında Muhammed b. Alkame olduğundan zayıf olarak nitelemektedir. Şevkânî’ye göre, birinci lafızla rivayet edilen Ebû Hureyre hadisinin isnadında Muhammed b. Amr b. Alkame vardır. Onun hakkında pek çok kişi olumsuz değerlendirme yapmaktadır.²⁷ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1372-1449) ise onu, güvenilir olmakla beraber hata yapabilen bir kimse (sadûkun leh) olarak nitelemektedir.²⁸

Abdullah b. Ömer (r.a.) Allah elçisinden (s.a.v.) şu sözleri nakletmektedir:

مطل الغني ظلم وإن أحلت على مليء فاتبعه ولا تبع بيعتين في بيعة

“Borcunu ödeyebilecek durumda olan zengin kimsenin ödemeyi geçiktirmesi zulümdür. Biriniz bir zengine havâle olunursa havaleyi kabul etsin. Bir satış içinde iki satış yapmayın”²⁹

Elbânî’ye göre hadisin isnadında bulunan Yunus b. Ubeyd bu hadisi Râfi’den (ö. 623/1226) rivayet ettiğini belirtmesi hadisi “munkatı” yapmaktadır. Çünkü rivayet zincirinde yer alan Yunus, bu hadisi Râfi’den dinlememiştir.³⁰

2) Allah Rasûlü (s.a.v.) Attâb b. Esîd’i (r.a.) Mekkelilere gönderdi ve ona şöyle söyledi:

وَلَا سَلْفَ فِي بَيْعٍ وَلَا شَرْطَانَ فِي بَيْعٍ. أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ لَا يَجُوزُ بَيْعَانِ فِي بَيْعٍ، وَلَا بَيْعَ مَا لَا يَمْلِكُكَ،

²⁵ Tirmizî, Büyü’,18; Nesâî, Büyü’ 73; Mâlik, Büyü’ 72; Ayrıntılı bilgi için bkz. Karadâği, Ali, *Bühûsûn fi fikhî’l-muâmelâti’l-mâlîyyeti’l-muâsıra*, I. Baskı, Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut,1421/2001, s. 348-350.

²⁶ Ebu Davûd, Büyü’ 53; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylü’l-evtâr min ehâdisi Seyyidi’l-ahyâr*, (Thk. Eden: Usâmeddin es-Subâbetî, I. Baskı, Dâru’l-hadis, Mısır, 1413/1993, c. V, s. 180-181.

²⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 180.

²⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü’l-Tehzib*, (Thk. Eden: Muhammed Avvâme), I. Baskı, Dâru’r-Reşid, Suriye, 1406/1986, s. 499, Hadis No: 6188; Azzâm, *a.g.m.*, s. 169.

²⁹ Mâlik, *el-Muvatta*, Büyü’ 84; Buhârî, İstikrâz 12, Havâlât 1, 2; Müslim, Müsâkât 33; Tirmizî, Büyü’ 68; Davûd, Büyü’, 10; Nesâî, Büyü’ 101.

³⁰ Elbânî, *a.g.e.*, c. V, s 150-151; Karadâği, *a.g.e.*, s. 351.

“Onlara haber ver Allah Rasûlü (s.a.v.) bir satış içinde iki satışı, sahip olmadığı şeyi satmayı, bey ve selefî (borç) ve bir satışta iki şartı yasakladı.”³¹ Hadisteki “bir satışta iki şart” ifadesinde kastedilen maksat ise satış akdinin normal şartları yanında, ayrıca akid dışı şartlar koşmaktır.³²

Bu konuda bir başka rivayet de şu şekildedir: “Bey ve selefî (borç), bir satışta iki şartı, yanında olmayanı satmayı ve zararına katlanılmayan şeyin kazancını yasakladı.”³³ Bir başka hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.): “satış ve selefî, bir satış içinde iki satışı, yanında olmayanı satmayı yasakladı ve zararına katlanılmayan şeyin kazancı haramdır” buyurdu.³⁴

Satış ve selefînin bir akidde birleşmesi meselâ “senin evini 100.000 liraya, bana 100.000 borç vermen şartıyla satın aldım” demek sûretiyle olur. O kimse bu evi ne yüzbine ne de iki yüzbine almıştır. Yüzbin borçtur, İyilik akdinin ıvazlı bir akidde şart koşulması onun ıvazdan bir cüz olmasına sebep olmaktadır. Ama buradaki menfaat meçhuldür o da semende bilinmezliğe neden olmaktadır.³⁵ Bu da karzın sırf iyilik olan muktezasıyla çelişmektedir. Fakat herhangi bir şart koşulmaksızın karz ve satımın bir akidde birleşmesi caizdir.³⁶ Bu örnek hem şartlı satımı hem de bir akid içinde iki akid yapmayı içermektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350); 1000 lira karz veren kimsenin bir malını daha sonra 2000 lira almak üzere aynı şahsa 800 liraya satmasını faizli bir işlem olarak değerlendirmektedir.³⁷ Bu durum her biri tek başına caiz olan bu akidlerin birbiriyle birleşmesinin caiz olmayan sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

3) Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), *Musannef’inde*³⁸ ve Ahmed b. Hanbel, *Müsnef’inde* mevkûf olarak tahric ettiği İbn Mes’ud (r.a.) şöyle rivayet etmektedir:

³¹ Buhârî, *Büyû’* 73; Tirmizî, *Büyû’* 19; Nesaî, *Büyû’*, 60; Ebu Davûd, *Büyû’*, 70-71; Ebû Abdullah en-Nisâbüri Hâkim, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, (Thk. Eden: Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru’l-kütübîl-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990, c. II, s. 21.

³² Muhammed b. İsmail es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm şerhu Bulûği’l-merâm*, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hûlî, Kahire 1379/1960, c. III, s. 17.

³³ Nesaî, *Büyû’*, 71,72.

³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 21; Ayrıntılı bilgi için bkz. **Karadâği, a.g.e., s. 346-348.**

³⁵ **Karadâği, a.g.e., s. 368-369.**

³⁶ İmrânî, a.g.e., s. 93, 180

³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *İlâmü’l-Muvakkîn an rabbi’l-âlemin*, (Thk. Eden: Muhammed Abdusselam İbrahim), Dâru’l-kütübîl-ilmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1411/1991, c. III, s. 177, 230.

³⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, (Thk. Eden, Habibu’r-rahman el-A’zamî), II. Baskı, el-Mektebül-İslâmî, Beyrut 1403/1989, Kitâbu’l-büyû’, Bâb-u bey’atâni fi bey’a, Hadis No: 14637, c. VIII, s. 139.

نهى رسول الله صلى الله عليه و سلم عن صفتين في صفقة

“Allah Rasûlü (s.a.v.) bir akid içinde iki akid yapmayı (safka)³⁹ yasakladı.”

Bazı hadisçilerin merfû olarak rivayet ettiği bir başka hadis de Allah Rasûlü şöyle buyurmaktadır:

صفتان في صفقة ربا

“Bir akid içinde iki akid yapmada (safka) faiz vardır.”⁴⁰

Araplar alışveriş esnasında alıcı ve satıcının ellerini birbirlerinin ellerine vurarak akdi onayladıkları için safkayı bizzat satış akdi yerine lazım ve nâfiz akidler⁴¹ için kullanmışlardır.⁴² Nitekim Hz. Ömer (r.a.) “البيع صفقة أو خيار” ifadesi safkanın satım olduğunu ortaya koymaktadır. Nesefî (ö. 537/1142) de safkanın tam lazım veya içinde muhayyerlik hakkı bulunan bir satım olduğunu ifade etmektedir.⁴³ Heysemî (ö. 807/1405), *Mecme'uz-zevâid* adlı eserinde “Ahmed'in ricâli sikadır”⁴⁴ demektedir. Hadisin rivayet zincirinde yer alan Semmâk, “sakateyn fi safka” hadisini “bir şey satan adamın bir mebi hakkında vadeli şu fiyat peşin şu fiyat şeklinde bunlardan birinin tayin edilmeden ayrılması şeklinde yorumlamaktadır.”⁴⁵

İbn Abdilberr (ö. 463/1071), İbn Kayyim, Şevkânî ve Mübârekfûrî (ö. 1353/1934) gibi hadis şârihlerinin çoğu “safkateyn fi safka” ifadesinin manasının “bir satış içinde iki satış” (bey'ateyn fi bey'a) ile aynı anlama geldiğini ifade etmektedir.⁴⁶ İbn Kayyim, “safkateyn fi safka” ifadesinin bey'ateyn fi bey' ile uygun olduğunu ifade etmektedir. Ona göre peşine seksene satmak şartıyla bir malın bir yıl vadeyle yüze satmaktır. Burada peşin ve vadeli iki satış tek safkada ve bir satışta birleşmektedir. Aslında bu peşin dirhemin vadeli dirheme fazlasıyla satımıdır. Anaparasından başka bir şey alamaz o da iki safkanın en düşüğüdür. Eğer yükseğini almak isterse faiz almış olur. Onu bu yorumu gibi göre satımı da kapsayayan mutlak bir ifade olup daha umum

³⁹ Safka, akid yapanlar, sözleşmeyi tamamladıklarını göstermek için eli ele vurduklarından akid anlamındaki kullanılır. (İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, III. Baskı, Neşr-u Sâdr, Beyrut, 1414/1993, c. X, s. 200).

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Büyü', Hadis No: 3783, c. VI, s. 324; İbn Hemmâm, *Musannef*, Kitâbu'l-büyü', Bâb-u bey'atâni fi bey'a, Hadis No: 14636, c. VIII, s. 139; Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 180-181; Karadâğî, *a.g.e.*, s. 344-345.

⁴¹ Serahsî safkanın lâzım ve nâfiz akid anlamına geldiğini ifade etmektedir. (Serahsî, Şemseddin, *el-Mebsût*, Dâru'l-marife, Beyrut 1414/1993, c. XVI, s. 2).

⁴² Hammâd, *el-Ukudü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 18-19.

⁴³ Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, s. 65, 128.

⁴⁴ Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, III. Baskı, Dâru'l-kütübü'l-Arabî, Beyrut 1402/1982, c. IV, s. 74-75.

⁴⁵ Karadâğî, *a.g.e.*, s. 359.

⁴⁶ Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 181; Yusuf b. Abdullah İbn Abdilberr, *el-İstizkâr el-Câmi' li-mezâhib-i fukahâ-i'l-emsâr*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, I. Baskı, Beyrut, 1421/2000, c. VI, s. 449.

ifade ettiğini belirtmektedir. Elbâni, *İrvâ* adlı eserinde bu hadisi sahih olarak nitelemektedir.⁴⁷

Sonuç itibariyle farklı lafızlarla rivayet edilen bir satış içinde iki satış yasaklayan hadislerin bir kısmı sahih derecesine ulaşırken bir kısmı da hasen derecesindedir.⁴⁸ Bu durumda hadisler, hükme delaleti bakımından zâhir anlamı üzerine hamledilerek bir akidde, akidleri birleştirmenin haram olduğu hükmü mü çıkarılacak ya da zâhir manasından daha derin bir manaya mı hamledilecektir? Bu sayede yasaktaki illet tespit edilerek mürekkep akidlerle ilgili temel bir ilke çıkarılması mümkün müdür?

İslam hukukçuları ilk dönemlerden itibaren söz konusu hadislerin kasdettiği manayı tespit etmeye çalışmış, neticede hadislerin yorumlanmasıyla ilgili zengin bir literatür meydana gelmiştir. Buna göre hadislerle ilgili yapılan yorumlar şu başlıklar altında toplanabilir.

1) Bir Malın Biri Peşin Diğeri Vadeli Olmak Üzere İki Fiyatının Bulunması

“Bir satışta iki satış” yasağıyla ilgili hadisi daha ilk dönemlerden itibaren bir malın, biri peşin diğeri vadeli olmak üzere iki fiyatının bulunması şeklinde yorumlayan âlimler bulunmaktadır.⁴⁹ Sahabeden Abdullah b. Mes’ûd (r.a) “bir satış içinde iki satış” hadisini “sana şu malı peşin şu fiyata, vadeli şu fiyata satıyorum” şeklinde akid yapan tarafların biri peşin diğeri vadeli iki durumu ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁰ Bazen bu ikili durum miktar veya süre bakımından semen bazen de konu tayinindeki tereddütten de kaynaklanabilir.⁵¹

⁴⁷ Elbâni, Muhammed Nâsiruddin, *İrvâu'l-ğalil fi teharri ehâdis-i menâr'is-sebil*, II. Baskı, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1985, c. V, s. 148.

⁴⁸ Bu hadislerin tahriri ve hükümleri için bkz. Cemalüddin Abdullah b. Yusuf Zeylâi, *Nasbu'r-râ'ye li-ehâdisi'l-Hidâye*, (Thk. Eden: Muhammed Avvâme), I. Baskı, Müessesetü'r-rayyân, Beyrut, Dâru'l-kibleti's-sikâfeti'l-İslamî, Cidde, 1418/1997, c. IV, s. 20-21; İbn Hacer el-Askalâni, *et-Telhisü'l-habîr*, c. III, s. 31; Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 180; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, c. VI, s. 449; Heysemî, *a.g.e.*, c. IV, s. 84 vd.; Elbâni, *a.g.e.*, c. V, s. 148, Hadis No: 1307; **Karadâği, a.g.e., s. 351-357.**

⁴⁹ Zeylâi, *Nasbu'r-Râ'ye*, c. IV, s. 20-21; İbrahim b. Muhammed İbn Müflih, *Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, I. Baskı, el-Kütübü'l-İslamiyye, Beyrut 1418/1997, c. IV, s. 34-35.

⁵⁰ Mâlik, Büyü' 74; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. II, s. 153-154; Ahmed Derdir, eş-Şerhu'l-kebir maa Şerhi'l-Dusûkî, Dâr-u'l-fikr, Beyrut, t.y., c. III, s. 58; Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni alâ Muhtasarı'l-Hırakî*, I. Baskı, Dâru'l-kütübil-ilmîyye, Lübnan 2009, c. V, c. 400; Celal Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, Şamil yay., İstanbul 1980, s. 411; **Karadâği, a.g.e., s. 358.**

⁵¹ Tirmizî, Büyü' 19; İbn Kudâme, *a.g.e.*, c. V, s. 400; Azzâm, *a.g.m.*, s. 170; Komisyon, Diyanet İslam İlmihali, TDV Yay., Ankara t.y., c. II, s. 369; İbn Müflih, *Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, c. IV, s. 34-35; Elbâni, *a.g.e.*, c. V, s. 148; **Karadâği, a.g.e., s. 363;** Azzâm, *a.g.m.* s. 170.

2) Vade Uzatmak Süretiyle Bir Satış İçinde İki Satış

İbn Mes'ûd, Mâlik ve İbn Hazm bir satış içinde iki satış yasağı hadisini satışın faizli işleme dönüşmesi şeklinde değerlendirmişlerdir. Satıcının müşterisine “*bir şeyi bir aylığına sana on dinara, şayet ilk ayda ödeme yapmadan bir ay daha mebiyi tutarsan yirmiye satıyorum*” demesi şeklinde olur.⁵² İbn Hazm, bu durumda vade uzatma karşılığında semende meydana gelen fazlalığı, karzdaki (fazlalık) gibi faiz kabul eder.

3) Bir Kimsenin Bir Malı Peşin Olarak Satın Aldırıp Akabinde Aynı Malı Vadeli Bir Şekilde Satın Alması

Bazı Mâlikîler “*bir satışta iki satış*” yasağı hadisini “*bir kimsenin sermaye sahibi birisine bir malı peşin olarak satın aldırıp vadeli bir şekilde alan kimseden satın alması*” şeklinde tefsir etmişlerdir. Örneğin bir kimsenin diğer bir kimseye “*şu malı çarşıdan şu fiyata benim için satın al ve şu fiyata bana sat*” şeklindeki ifade bir satış içinde iki satış hadisi çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁵³

4) Bir Kimsenin Bir Malı Vadeli Olarak Satıp, Akabinde Peşin Bir Şekilde Geri Satın Alması

“Bir satışta iki satış” yasağı hadisinin yorumlarından biri de klasik fıkıh eserlerinde “*bey`u'l-îne*” şeklinde bilinen satıştır. İbn Teymiyye⁵⁴, İbn Kayyim⁵⁵ ve bazı Mâlikîler⁵⁶ bir satışta iki satışı yasaklayan hadisleri îne satışı şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁷

5) Vade Uzatmak Süretiyle Bir Satışta İki Satış Yapmak

“*Bir kimsenin başka bir kimseye bir ay vadeyle 1 kg buğday unu karşılığında 1 lira borç verse, vade bitiminde 1 kg buğday ununu istediğinde borçlunun 1 kg buğday ununun iki ay vadeyle 2 kg olsun*” demesi olarak tefsir edenler de

⁵² Huraşî, *a.g.e.*, c. V, s. 74; İbn Hazm, Ebû'l Muhammed Endelûsî, *Muhallâ bi'l-Âsâr*, (Thk. Eden: Muhammed Münir ed-Dimeşki), I. Baskı, İdâretü't-tibâati'l-münire, Mısır 1352, s. c. IX, s. 15-16.

⁵³ Mâlik, Büyü' 74; İbn Abdilber, *İstizkâr*, c. VI, s. 449; Bâcî, *a.g.e.*, c. V, s. 38; İmrânî, *a.g.e.*, s. 84; **Karadâğî, a.g.e., s. 362.**

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. XXIX, s. 447.

⁵⁵ İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakkîn*, c. III, s. 177.

⁵⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, c. VI, s. 450.

⁵⁷ Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Dâr-ü ihyâ-i türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. XI, s. 250; Ahmed b. Sâlim Mülhim, *Bey'ul murâbaha ve tatbikâtühâ fi'l-masârifil-İslâmiyye*, I. Baskı, Mektebtü'r-risale'l-hadise, Amman 1989, s. 141; Hammâd, *el-Ukudül-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 17.

bulunmaktadır.⁵⁸ İbn Abdilberr ve Şevkânî bir satış içinde iki satış yasağı hadisini özellikle faizli bir mesele olarak zikretmektedir.⁵⁹

6) Bedeli İade Edilince Akid Konusu Malı Geri Almak Üzere Yapılan Satış

Abdülaziz Bayındır'a göre hadiste geçen "bir safkada iki safka" ifadesi, "bir satışta iki satış" sözünden daha kapsamlı olduğu için faiz gayesiyle birleştirilen akidlerin satım akdi olması gerekmez. Ona göre bu satışa bey' bi'l-vefâ örnek olabilir. Bey' bi'l-vefâ, rehin ile satışın birleşmesiyle oluşan bedeli iade edilince geri almak üzere yapılan bir satıştır. Bu akid, alıcının maldan faydalanmasına bakarak sahih satış akdi, iki tarafın fesih yetkisine sahip olmasına bakarak fâsit satış akdi ve alıcının bu malı başkasına satamamasına, telef olduğu takdirde borcun düşmesine ve malda tahribat vuku bulduğu takdirde borcun o miktar azalmasına bakarak da rehin akdi hükmündedir.⁶⁰

7) Malı Satıcısına Kiralamak Şartıyla Bedeli İade Edilince Geri Almak Üzere Yapılan Satış

A. Bayındır'a göre bir safka içinde iki safka yasağında birinci safka zarf sayılsa içinde iki safka daha olması gerekir. Toplam üç safka eder. Bey' bi'l-istiğlâl bir akidde iki akdin birleşmesine örnek verilebilir.⁶¹

8) Bir Akidde Bir Başka Akdin Şart Koşulması

Bir satış içinde iki satış yasaklayan hadisin yorumlarından biri de şartla birlikte satıştır. Bazı Hanefîler "*bir satışta iki satış*" yasağı hadisini "*bir akidde, bir başka akdin şart koşulması*" şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶² Bu satışta "*Senin şu evi şu fiyata bana satman, kiralaman ya da tasarruf ettirmen şartıyla, şu malı sana şu fiyata satıyorum*" şeklinde yapılır. İmam Şâfiî'nin⁶³ iki görüşünden biri, Hanbelîlerin⁶⁴ meşhur görüşü de bu şekildedir.

Bir satışta iki satış yasaklayan hadisin yorumlarından biri de "*evimi şu fiyata, köleni bana şu fiyata satman şartıyla sana sattım veya bunu on dinara, bir dinar karşılığında bana şu kadar dirhem vermen şartıyla sana sattım*"⁶⁵ İbn Arabî, bu görüşü Şâfiî, Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebû Sevr'e nisbet etmektedir. Onlar bunu bir akidde satış ve sarf akdinin birleştirilmesi olarak değerlendirmektedir. Önce dinar üzerinden alış verişi yaparken sonra

⁵⁸ Karadâğî, *a.g.e.*, s. 360.

⁵⁹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, c. VI, s. 449; Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 181.

⁶⁰ Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-vefâ", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 21.

⁶¹ Bey' bi'l-istiğlâl, bayi bir malı isticar etmek üzere vefâen bey etmektir. Mecelle, Md. 119.

⁶² Serahsî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 16.

⁶³ "Sen bana şunu bine satman şartıyla ben de evimi bine satarım" demektir. Bu bir akidde, bir başka akdin şart koşulması anlamına gelmektedir." (Şîrâzî, *a.g.e.*, c. II, s. 21; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. IX, s. 412; Şevkânî, *a.g.e.*, c. V, s. 181; Yeniçeri, *a.g.e.*, s. 415.

⁶⁴ Buhûtî, *a.g.e.*, c. III, s. 193; İbn Kudâme, *a.g.e.*, c. V, s. 400.

⁶⁵ Karadâğî, *a.g.e.*, s. 364.

dirheme dönmüştür. İbnü'l-Arabî, İmam Malik'in buna cevaz verdiğini belirtmektedir. Ona göre bu akid “kölem karşılığında kölen ve evini vermeyen şartıyla kölemi sana satıyorum” şeklinde evini kölesiyle birlikte satan kimsenin durumuna benzemektedir ve bu da caizdir.⁶⁶

9) Değerlendirme

Yukarıda yer verilen yorumlardan da anlaşılacağı üzere “*bir satışta iki satış*” yasağı mutlak bir ifade olduğundan âlimler bununla ilgili hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında ihtilaf etmektedir. Buna rağmen yapılan bu yorumlardan pek çoğunun mürekkep mâlî akidlerle ilgili olmadığı söylenebilir. Nitekim bazı sahabe ve tabiîn âlimlerinin tercih ettikleri yorum “*bir malın, biri peşin diğeri vadeli olmak üzere iki fiyatının bulunması*” şeklinde yapılan yorumdur. Ancak burada bir satış içinde iki satış gerçekleşmediğinden bu yorumun mürekkep mâlî akidlerle alakalı olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla bu görüş esas alındığı takdirde söz konusu hadislerin mürekkep mâlî akidleri yasaklamadığı anlaşılmaktadır.

Yapılan yorumların sadece birinde bazı Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerce “*bir akidde, bir başka akdin şart koşulması*” şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Bu yorum sahiplerinin şart koşma yoluyla yapılan mürekkep akdin semende bilinmezliğe (cehalete) ve faize sebep olduğu iddiası pek de isabetli görünmemektedir. Çünkü “*bir akidde, bir başka akdin şart koşulması*” şeklinde yapılan mürekkep mâlî akidlerde her iki akdin semeni bellidir. Faiz olduğu iddiasına gelince öncelikle faizin ne olduğunun tespit edilmesi gerekir. Çünkü genel anlamda faiz; verilen borçtan menfaat elde etmektir. Meselâ 1000 liraya karşılık bir yıl sonra 1100 lira almak faizdir. Ama evini 100.000 liraya satması şartıyla arabasını 30.000 liraya satarım diyen bir kimsenin faizli veya faiz şüphesi bulunan bir işlem yaptığı söylenemez. Çünkü taraflar kendi aralarında kâr-zarar dengesi kurarak karşılıklı ticaret yapmaktadır. Ayrıca her iki malın semeni de bellidir. Ayrıca her iki akid birbirine bağlı olduğundan biri diğeri gerçekleşene kadar mevkûftur. Dolayısıyla bir akidde, bir başka akdin şart koşulmasını “*bir satışta iki satış*” yasağı kapsamında değerlendirilmesi pek de isabetli olmadığı söylenebilir. Çünkü bu akid bilinmezliğe ve faize dönüşmemektedir. Akidlerde de haram olduğuna dair bir delil olmadıkça asıl olan akdin mübah olmasıdır. Ayrıca pek çok âyet ve hadiste akid ve şartlara riâyet genel ve umûmi bir şekilde emredilmektedir.

Bize göre “*bir satış içinde iki satış*” yasağıyla ilgili yapılan yorumlardan tercihe layık olan yorum “vade uzatmak sûretiyle bir satışta iki satış yapmanın haram olduğu” görüşüdür. Burada ikinci satış ribe'l-fazla vesile olmaktadır. Zira vade karşılığında borçtan menfaat temin edilmesi ve ikinci satış, mebiyi kabzetmeden yapılması sebebiyle faize neden olmaktadır. İkinci satış birinci

⁶⁶ Hammâd, *el-Ukudü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 16.

satışın üzerine yapıldığından iki satıştan az olanı esas alınmalıdır. “*Bir akid içinde iki akid yapmada (safka) faiz vardır*” ve “*Kim bir satış içinde iki satış yaparsa ya bedellerin düşüğünü alır, ya da faize girer*” hadisi de bu görüşü destekler mahiyettedir.⁶⁷ Yine bir satışta iki satışı yasaklayan Abdullah b. Ömer rivayetinde “*Borcunu ödeyebilecek durumda olan zengin kimsenin ödemeyi geçiktirmesi zulümdür. Biriniz bir zengine havâle olunursa havaleyi kabul etsin. Bir satış içinde iki satış yapmayın*” hadisi, bir satış içinde iki satışın borcun ödenmemesiyle ilgili bir durum olduğuna delalet etmektedir. Nitekim Allah (c.c.) “*Faizi artan katlar halinde yemeyin*” buyurmaktadır.⁶⁸ Cahiliye dönemi faizinin ödenemeyen borçlar üzerine vade karşılığında borcun artırılması şeklinde yapıldığı dikkate alındığında söz konusu bu hadislerin ilgili ayeti tefsir ettiği söylenebilir. Bu da bir satış içinde iki satışın Beyhakî ve Şevkânî’inde ifade ettiği üzere Hz. Peygamber dönemi örfünde faizli bir işleme vesile olduğu için yasakladığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu hadis doğrudan doğruya bir akidde iki akdin bileşmesini yasaklamamakta, birleşmeyle ortaya çıkan batıl veya fasit durumla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mes’ûd, Mâlik ve İbn Hazm bu hadisi faizli işleme dönüşen durum olarak değerlendirmektedir. Söz konusu hadisin bey’u’l-îne satışı olduğu görüşünde olanlar da hadisin sonuçta faizli bir işlemle ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹ Ancak îne satışı faiz yasağı nedeniyle üretilen bir çıkış yoludur. Fâizin risâletin son yıllarında yasaklandığı düşünüldüğünde insanların daha Hz. Peygamber’in sağlığında faiz yasağını aşmaya çalıştığını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla “îne satışı” faizli işleme vesile kılınması halinde hadisin mana olarak kapsamında olsa da asli anlamlarından biri değildir.

İlk dönemlerden itibaren Zâhirîler dışındaki İslam hukukçuları hüküm çıkarma bakımından muamelat alanını ibadetlerden ayırmaktadır. İbadet alanını hikmeti akılla kavranılamayan taabbûdî bir konu olarak kabul ederken muamelât alanında ise illet ve sebepleri esas almaktadır. Nitekim Saîd b. Müseyyeb, Rebîa b. Ebû Abdurrahman ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi tâbiûn fukahâsı Hz. Peygamber’den narh koymayı yasaklayan bir hadis bulunmasına rağmen illet ve maslahata binaen narha cevaz vermiştir.⁷⁰

⁶⁷ İmrânî, *a.g.e.*, s. 88.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/130

⁶⁹ Karadâgî, *a.g.e.*, s. 386; İmrânî, *a.g.e.*, s. 89; Azzâm, *a.g.m.*, s. 168.

⁷⁰ Hz. Peygamber, hicretin 8. yılının (629) başlarında Medine’de yaşanan gıda maddeleri sıkıntısı sebebiyle aşırı artan fiyatları sınırlaması yönündeki talebi satıcılara haksızlık olacağı gerekçesiyle geri çevirmiştir (İbn Mâce, “Ticârât”, 27; Ebû Dâvûd, “Büyû’”, 49; Tirmizî, “Büyû’”, 73) Bu hadislerin tarihî veriler ışığında bir değerlendirmesi için bkz. Cengiz Kallek,

Şârii, akidlerde karşılıklı rızayı esas alarak tarafları yaptıkları akdin gereğini yerine getirmesini istemiştir. *“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin”*⁷¹ âyeti borç münasebetlerinde karşılıklı rızayı esas almakta, Kur’an ve sünnette haram kılınan şarap ve domuz gibi meşrû olmayan şeyler dışında tarafların karşılıklı rızalarıyla yaptıkları akidlere bağlılığı emretmektedir. Bu âyetler akidlerde asıl olanın mübah olduğu ilkesini ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) *“Müslümanlar şartlarıyla bağlıdırlar”* hadisi akidlerde tarafların ittifak ettikleri muteber şartlar ileri sürülebileceğini göstermektedir. Fakat *“Her kim Allah’ın kitabında olmayan bir şart ileri sürerse şart hükümsüzdür”* hadisi de hukukun amaç ve gayelerine aykırı hiçbir akdin ve şartın serbest olmadığını, sözleşme özgürlüğü ilkesinin şer’an yasaklanmış hususlarla sınırlandırıldığını ifade etmektedir.

2. Mürekkep Mâlî Akidlerin Çağdaş Finansman Yöntemlerindeki Uygulamaları

Çağdaş faizsiz finans sektörü dünyada bir asrı geçmeyen bir geçmişe sahiptir. Bu kuruluşlar, işlemlerinde yurt dışı havalesi, teminat mektupları, kredi kartları, sigorta, mürekkep murabaha, leasing ve azalan müşâreke vb. gibi akidlerden yararlanmaktadır. Bunların akid yapısı incelendiğinde genellikle birbirine bağlı ve ardı ardına takip eden birden fazla akdi ve vaadi bir akidde birleştirdikleri görülmektedir. Bu sayede akdin taraflarının maksat ve maslahatlarını gerçekleştirirler. İslam hukukunun oluşma ve gelişme çağında bugünkü gibi bir finans sektörü bulunmadığından gayet tabii olarak fakihler, yaşadıkları dönemde var olan akidlerle ilgili mesai harcamışlar âyet ve hadisleri de o dönemde geçerli ticari örf çerçevesinde yorumlamışlardır. Günümüzde ise bazı akidler bazen klasik adlandırmayı aynen taşıyor olsalar da mahiyetleri kısmen veya tamamen değişime uğramaktadır. Bu akid, klasik akde göre değerlendirildiğinde meşru değildir. Çünkü daha önce tanımı yapılmış bilinen tipik akde aykırı unsurlar taşımaktadır. Atipik akdin taraflar arasında sağladığı dengeyi ortadan kaldıracak şartlarla caiz olduğu görüşü de çözüm olmaktan uzaktır. Çünkü teori-pratik uyumsuzluğuna neden olacaktır. Bu durumda yeni akid hakkında hangi esasa göre hüküm verileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Biz bu aşamada faizsiz finans kuruluşlarının finansman yöntemlerinde sıkça kullandıkları mürekkep murabaha ve leasing akidlerini mürekkep akid olup-olmama bakımından incelemeye çalışılacaktır.

Asr-ı Saâdet’te Yönetim-Piyasa İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 158-170 s. 158-165;; a.mlf., “Narh”, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 32, s. 387-389).

⁷¹ Nisa 2/29.

2.1. Mürekkep Murâbaha (Çağdaş Murâbaha)

Günümüzde insanlar borç alacakları kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Normal şartlar altında hiç kimse daha fazla menfaati olmadığı takdirde kendisiyle mal sahibi arasına üçüncü bir aracıyı dâhil edip ona kâr vererek bir mal satın almayı tercih etmez. Ancak daha fazla menfaati varsa böyle bir işleme başvurur. Faizsiz finans kuruluşları da tasarrufları ortaklık sermayesi olarak toplayıp ihtiyaç sahipleriyle birlikte ticarî faaliyetlerde çalıştırmak ve oluşacak kârı paylaşmak üzere bu ihtiyaca cevap vermek üzere faaliyet gösteren kuruluşlardır.⁷²

Klasik dönemde sıradan bir alım-satım türü olarak fıkıh literatüründeki yerini alan murabaha akdi, günümüzde söz konusu talep nedeniyle etkin bir finansman modeline dönüşerek faizsiz finans tezini savunan sistemin merkezine yerleşmiştir. Bu nedenle son yıllarda mürekkep murabaha akdiyle ilgili zengin bir literatür oluşmakta, uluslararası piyasalarda uygulanmasıyla ilgili standartlar belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu fonksiyonel değişim akdin klasik adlandırmasını da etkilemiş, artık ilave isimlerle birlikte zikredilir hale gelmiştir. Akdin yapısı, unsurları vb. gibi özellikler ön plana çıkarılarak çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır. Bu isimler; *mürekkep murabaha*, *satın alma emriyle murabaha satışı* (بيع المرابحة للأمر بالشراء)⁷³, *banka murabahası* (el-murâbahatü'l-masrafiyye), *satın alma vaadiyle murabaha satışı* (el-murâbaha li'l-vâ'di bi's-şirâ), *karşılıklı vaadleşme satışı* (bey'ü'l-muvâade) ve *murabaha üzerine vaadleşme* (el-muvâade ale'l-murâbaha) bunlar arasında sayılabilir.⁷⁴ Türkiye'de bu işleme *çağdaş murabaha*⁷⁵, *üretim desteği* ve *bireysel finansman desteği* de denilmektedir.⁷⁶ Biz bu çalışmada mürekkep mâlî akidler çerçevesinde murabaha akdini incelediğimizden özellikle mürekkep murabaha ismini kullanmayı tercih ediyoruz.

2.1.1. Tanımı

Mürekkep murabahanın isimlendirilmesinde var olan çeşitlilik, tanımına da aynen yansımakta, neredeyse her bir hukukçu, akdin bazı özelliklerini ön plana

⁷² Servet Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 48.

⁷³ Bu isimlendirme ilk defa Sami Hamûd tarafından yapılmıştır. (Bkz. Sami Hamûd, "Bey'ü'l-murâbaha li'l-âmîr-i bi's-şirâ", *Mecelletü mecmei'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Sayı: 5, Cilt: 2, s. 1092).

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sami Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrafiyye bimâ yettefikü ve's-şerîati'l-İslâmiyye*, 2. Basım, Matbaatü'ş-şark, Amman, 1982, s. 430 vd.; İmrânî, a.g.e., s. 259-261; Kassas, a.g.m., s. 9.

⁷⁵ Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri*, s. 51

⁷⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *DİA*, Ankara 2006, c. 31, s. 151; Günay, Hacı Mehmet, "İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", *Fikhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzâkereler-, Tartışmalı İlmî Toplantı*, 27-28 Nisan 2012, Konevi Kültür Merkezi, Konya/Meram, İstanbul 2012, s. 207; Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri*, s. 51

çıkarak çeşitli tanımlar yapmaktadır.⁷⁷ Biz burada bu tanımların her birine yer vermek yerine genel bir tanımları esas alacağız.

Mürekkep murabaha; müşterinin bankaya başvurarak, bir malı satın alıp belirli bir kârla kendisine satması talebi üzerine gerçekleşen murabahadır.⁷⁸ Bu akid esas itibarıyla müşteri, banka ve satıcıdan oluşan üç taraflı ve üç aşamalı işlemler bütününden meydana gelmektedir. Birinci aşama vaadleşme aşaması olup, müşteri ve bankanın bir mal veya hizmeti satın alma ve satma vaadini kapsar. İkinci ve üçüncü aşama ise bankanın söz konusu mal veya hizmeti üçüncü bir kişiden satın alması ve kâr ilavesiyle müşteriye satmasından ibarettir.⁷⁹ Mürekkep murabahanın dünyada çeşitli uygulama biçimleri bulunsa da Türkiye dâhil pek çok ülkede genellikle şu şekilde uygulanmaktadır:

Müşteri bir mal (taşınmaz, araba, makine vb.) satın almak ister, fakat ne alacak yeterli parası vardır, ne de satıcı yanında taksitli bir şekilde onu satın alabilecek itibarı bulunmaktadır. İmkânı varsa da bütün sermayesini bu mala bağlamak istemez. Bazen de uzmanlık, ticari girişimcilik desteği ihtiyacı olduğu bir alanda iş yapmak isteyen müşteriler, bankadaki yatırım danışmanlarından ücretli veya ücretsiz desteğe gereksinim duymaktadır. İşte bu şartlardaki müşteri, katılım bankasındaki itibarına güvenerek kalite ve fiyat bakımından istediği malı bulur, satıcı ile görüşür, akdi kesinleştirmemek şartıyla pazarlık da yapabilir. Fakat malın mülkiyetini devralmasına sebep olacak işlemler yapmaz. Sözleşme imzalamaz, peşinat vermez ve fatura kestirmez. Müşteri sadece malın niteliklerini ve bedelini belirten bir proforma fatura ile katılım bankasına müracaat ederek, söz konusu malı, katılım bankacılığı aracılığıyla satın almak istediğini ifade eden formları imzalayarak yazılı icabını yapar. Tek başına yapılan icabın, Mâlikiler dışındaki fakihlere göre icâbda bulunan kimse açısından bir bağlayıcılığı yoktur. Müşteri banka teklifi kabul etmeden önce icâbından vazgeçebilir, icabını değiştirebilir. Buna vazgeçme muhayyerliği (hıyârü'r-rucû) denir. Aynı şekilde banka da bu teklifi kabul edip etmemede serbesttir, buna da kabûl muhayyerliği (hıyârü'l-kabûl) denir. Burada bir anlamda sipariş ettiği malı satın alıp, kendisine satılmasını talep eden sözleşmeyi imzalar. Bunun üzerine banka, gerek müşteri, gerek ise mal ile ilgili gerekli incelemeleri yapar. Zira fizibilite çalışması iyi bir şekilde yapılmadığı takdirde sahte alım satımlarla katılım bankalarının dolandırılması söz konusu olabilir. Sonra da malın satıcıdan satın alınıp müşteriye teslim edilmesini sağlayacak işlemlere başlanır. Hangi mala ihtiyacı olduğunu en iyi

⁷⁷ Hamûd, *Tatvîrül-a'mâli'l-masrafîyye*, s. 432; İzzeddin Hüce, *Edevâtül-İstismâri'l-İslamiyyi*, Masraf-ı Zeytûne, 1. Baskı, Tunus, 2014, s. 28; Ayrıca çeşitli tanımlar için bkz. Afâne, Hüsameddin Musa, *Bey'ül-murâbaha li'l-âmir-i bi's-şirâ*, Şirketü mâli'l-Filistini el-Arabî Yay. Kudüs 1996, s. 19-21; İmrânî, a.g.e., s. 257-258.

⁷⁸ Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", s. 51.

⁷⁹ Günay, a.g.m., s. 210; Hammâd, *el-Ukudül-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 71.

müşteri bildiğinden -proformayı alan da müşterinin kendisidir- banka teslim ve tesellüm ile ilgili bütün işlerde müşteriye vekâlet vermek sûretiyle yetkilendirmektedir. Müşteri de bu vekâlete istinaden malı, satıcıdan banka adına satın alır. Ancak resmi evraklar müşteri adına düzenlenir. Söz konusu bu sözleşmede ana hatlarıyla tarafların bu ticari ilişki süresince uyacakları kurallar ve yükümlülükler yer alır. Banka kendi adına alınan mal için peşin ya da kısmî ödemeyi doğrudan satıcıya yapar. Kendisi de başlangıçta üzerinde anlaştığı bedel (fatura tutarı + kâr) üzerinden taksitli bağlayarak müşteriye satar. Müşteri de taksitlerini anlaşmada yer alan ödeme planı dâhilinde katılım bankasına yapar. Böylece müşteri gerçek bir ihtiyacını karşılamış olurken, bankada müdürlerinden toplamış olduğu sermayeyi işleterek hem müdürlerinin birikimini değerlendirmekte, hem de doğrudan ekonomiyi desteklemektedir.⁸⁰

2.1.2. Mürekkep Murabahaya Terkip ve Bunun Mürekkep Mâlî Akidlerle İlişkisi

2.1.2.1. Mürekkep Murabahaya Terkip

Çağdaş İslam hukukçuları yukarıdaki şekliyle yapılan akdin mürekkep bir akid olduğu hususunda neredeyse hem fikir olmakla beraber ne şekilde mürekkep olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bazısı bu akdin satın alma vaadi ile murabaha satışından mürekkep bir akid olduğunu iddia ederken, bazısı ise müşterinin satın alma vaadiyle, aracı kurumun müşterinin istediği malı satın alıp kendisine murabaha yoluyla satma vaadini içeren iki vaaddan mürekkep bir akid olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir kısmı da bu akdi şarta dayalı mürekkep bir akid olarak nitelendirmektedir. Aslında burada iki aşamalı bir işlem söz konusu olmaktadır. Birincisi satın almayı emreden müşterinin talebiyle aracı kurumun gerekli incelemeyi yaptıktan sonra yaptığı kabul ki buna - *karşılıklı vaadleşme aşaması*- da denir. Diğeri de bankanın malı satıcıdan satın alması ve onu satın alma emrini verene satması şeklindeki *akidleşme aşamasıdır*. İlkinde bankanın müşteri, ikincisinde ise satıcı konumunda olduğu iki taraflı bir akid olarak nitelendirilmektedir.⁸¹ Buna göre birincisi satın almayı emreden müşterinin talebiyle aracı kurumun gerekli incelemeyi yaptıktan sonra yaptığı kabul aşamasıdır ki bu, ön anlaşma olarak da nitelenebilir. Ön anlaşma, banka açısından müşterinin sözleşmede belirtilen miktarda kredisinin bulunduğu ve bu müşteri ile ticarî işlem yapılabileceğini, müşteri açısından ise böyle bir ticarî ilişkiye girildiği takdirde ön anlaşmada belirtilen şartlara riayet edeceğine dair şartlı taahhüttür.

⁸⁰ Dönmez, "Murâbaha", s. 151; Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", s. 53; İzzeddin Hüce, *a.g.e.*, s. 30; İmrâni, *a.g.e.*, s. 261-262; Afâne, *a.g.e.*, 22-25; el-Abd, Usâme Muhammed, *el-Murâbaha beyne'l-fikhi'l-İslamiyyi ve't-tatbiki'l-amelî (fi'l-bunûk ve'l-masârifil-İslâmiyye âmmetün ve'l-Kuveyt hâssatün)*, *Mecelletü buhûsi'l-kânûniyyeti ve'l-iktisâdiyyeti*, Külliyyet-ül-hukuk câmiatü'l-Mansûra, Mısır, Sayı: 31, Nisan 2002, ss. 144-266, s. 222.

⁸¹ İmrâni, *a.g.e.*, s. 263-264; Usâme el-Abd, *a.g.m.*, s. 230.

Başka bir işlem yapılmadıkça tek başına bir hüküm ifade etmez.⁸² İkincisi bankanın malı satıcıdan satın alması ve onu satın alma emrini verene satması şeklindeki akidleşme aşamasıdır. Üçüncüsü banka ve müşterinin malın fiyatı ve kârı üzerinde anlaşması, dördüncüsü ise müşterinin istediği malı satın alma vaadi ve bankanın satın aldığı malı murabaha yoluyla satma vaadidir.⁸³ Görüldüğü üzere mürekkep murabaha akdinin üç taraf, üç vaad ve iki akiden teşekkül ettiği görülmektedir:

1) Taraflar

- a) Satın almayı emreden müşteri,
- b) Banka,
- c) Bankanın malı kendisinden satın aldığı satıcı,

2) Vaadler

- a) Bankaya satın almayı emreden müşterinin bankanın söz konusu malı satın alacağına dair bağlayıcı vaad,
- b) Bankanın müşterinin istediği malı satın alma vaadi,
- c) Banka, müşterisinin talep ettiği malı satıcıdan onun adına satın aldığı anda, müşterinin bu malı bankadan satın almayı bağlayıcı kılan bir vaad.

3) Akidler

- a) Bankanın malı satıcıdan satın alması,
- b) Bankanın satın alma emrini verene bu malı satmasıdır.⁸⁴

2.1.2.2. Mürekkep Murabahanın Mürekkep Mâlî Akidlerle İlişkisi

Mürekkep murabaha gerek teorik gerek ise uygulama bakımından incelendiğinde yukarıda da yer verildiği üzere *iki akid, üç vaad ve üç tarafı* bulunan bir akiddir. Her ne kadar buradaki iki akid zaman bakımından birbirinden ayrı olduğu dikkate alınarak, iki akdin bir akidde birleşmesi söz konusu olmadığı söylenebilirse de vaadin banka ve müşteriye bağladığı dikkate alındığında dolaylı bir şekilde olsa da iki akid arasında bir irtibat bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü vaad bağlayıcı olduğunda işlemin bütün aşamaları mürekkep hale gelmektedir. Bu da murabaha akdini bir satış akidinde bir başka

⁸² Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri*, s. 57.

⁸³ İzzeddin Hüce, *a.g.e.*, s. 30; Usâme el-Abd, *a.g.m.*, s. 220-221.

⁸⁴ İmranî, *a.g.e.*, s. 265; Vehbi ez-Zuhaylî, *el-Muâmelâtü'l-mâlîyyetü'l-muâsıra*, I. Baskı, Dâru'l-fıkr, Dimeşk 1423, s. 71; Usâme el-Abd, *a.g.m.*, s. 221; Ahmed Muhammed Mahmud Nassâr, "et-Tekyîfü'l-fikhî li'lukûdi'l-müstciddeti ve tatbikâtühâ alâ nemûzeci't-temvîli'l-İslâmiyyeti'l-muâsıra", *Macestiru'l-iktisad ve'l-el-Banki'l-İslâmî*, el-Bankü'l-İslâmiyyü'l-Ürdüni, 2004-2005, s. 4-5, (<http://www.kantakji.com/financial-engineering/-التكليف-القمي> للمعقود-المالية-المستجدة-وتطبيقاتها-على-نماذج-التمويل-الإسلامية-المعاصرة 02/07/2015).

satış akdinin şart koşulması şeklinde yapılan mürekkep mâlî akidlere dönüştürmektedir.⁸⁵

Mürekkep murâbhanın klasik murâbahaya benzerliği neredeyse sadece satım akdinin malın alış fiyatının veya maliyetinin karşı tarafa bildirilmesi ve üzerine belli bir miktar kâr ekleyerek yapılması unsurunu ihtiva etmektedir. Malın teslim ve tesellüm işlemleri ile bu işlemler sürecinde mala gelebilecek her türlü zarar ve ziyanı müşteriye yükleme açısından finans şirketi unsurları ihtiva etmektedir. Ancak mürekkep murâbahada bankanın henüz mülkiyetinde olmayan mal üzerinde sipariş alması, ıstısnâ' akdindeki satıcının sipariş almasına benzemektedir. Bankanın satıcıdan malı satın alarak müşteriye taksitle satması, akdi vadeli satım akdine de benzetmektedir.

Dolayısıyla bu unsurlardan birini esas alarak mürekkep murâbhanın tipik bir akid olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü bu akid, tipik akidlerin esas ve yan unsurlarından istifade edilerek oluşturulması yönüyle karma, bir akidde tipik akidleri aralarında bulunan bağlayıcı vaad aşaması sayesinde birbirine bağlayan bir bağ olması bakımından da mürekkep mâlî bir akiddir. Fakat vaadin bağlayıcı olmadığı durumlarda yapılan murabaha akdinde ise, akid birbiriyle irtibatı olmayan her biri müstakil akidden meydana geldiğinden basit murabahaya benzemektedir.⁸⁶

Mürekkep akidde bir akidde birleşen her tipik akdin kendine mahsus hükümleri uygulanacaktır. Fakat karma sözleşmelerde hangi hukuk kuralının işletileceğiyle ilgili farklı görüşler vardır.

Vaadin bağlayıcı olduğu mürekkep murabaha akdinin meşrû olup-olmadığı konusunda muasır fakihlerin ihtilaf ettikleri görülmektedir. Bu tartışmalar makalenin kapsamını aşacağından mürekkep murabahanın mevcut akidler içinde bugüne kadar geliştirilmiş en iyi akid olduğunu söyleyebiliriz. Zira İslam beldelerinde yüzlerce yıldır muameley-i şer'iyye, bey' bil-vefa ve bey' bil-istiğlal vb. gibi yollarla finans sorununun çözüldüğü dikkate alındığında, mürekkep murâbaha akdi söz konusu fıkıh geleneği içinde son zamanlarda üretilmiş en özgün akidlerden biridir. Hem buradaki satış şekli değil, hakiki bir satıştır.

2.2. Leasing (Mülkiyetin Devriyle Sona Eren Kiralama)

2.2.1. Leasingin Tanımı ve Kapsamı

Sermaye sahipleri büyük meblağlarla yapılan ulusal ve uluslararası ticarete söz konusu mahzurları bertaraf ederek haklarını güvence altına almak amacıyla

⁸⁵ Vaadin bağlayıcılığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İnanır, *İslam Hukukunda Bileşik-Mürekkep Mâlî Sözleşmeler ve Çağdaş Finansman Yöntemlerindeki Uygulamaları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 246-251.

⁸⁶ İmrani, a.g.e., s. 265-266.

kira ve taksitli satım akdinin birleşiminden oluşan yeni bir akid türü icat etmişlerdir. İlk uygulamasının XIX. yüzyıl ortalarında İngiltere’de ortaya çıktığı kabul edilen leasing, XX. yüzyılda ise bütün dünyada kullanımı yaygınlaşmıştır. İslam dünyasında da ilk kez İslam Konferansı Birliği tarafından 1977 yılında uygulandığı, 1984 yılında ise Mısır’da kanunlaştığı belirtilmektedir.⁸⁷ Türkiye’de ise faizsiz bankacılık yapmak üzere kurulan özel finans kuruluşlarıyla gündeme gelmiştir.⁸⁸

Leasing kelime anlamı itibariyle kiralama demek olup mülkiyetin devri ile sona eren kiralama (الاجارة المنتهي بوعد التمليك) demektir.⁸⁹ İktisadî bir terim olarak ise “*genellikle malın mülkiyetinin temlik ile sona eren menfaatin temlikinden ibaret akid*” şeklinde tanımlanabilir.⁹⁰ Bu akid, bir yatırım malının mülkiyetinin leasing şirketinde kalarak belirlenen kiralara karşılığında kullanım hakkının kiracıya verilmesi ve sözleşme süresi sonunda da mülkiyetinin kiracıya geçmesini sağlayan bir finansman yöntemidir.⁹¹ Bu akdin daha çok taksitli satımın mahzurlarını bertaraf etmek amacıyla ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Burada bir menkul veya gayri menkulün belirli bir bedel karşılığında ekonomik ömrünün belirli süresi ya da tamamı boyunca mülkiyetinin mal sahibinde, kullanım hakkının ise kiracıya bırakılmasını sağlayan kira süresi sonunda varlığının geri verilmesini ya da temsili bir bedel karşılığında satım veya hibe akdiyle mülkiyetinin kiracıya bırakılmasına imkân vermektedir.⁹² Nitekim taksitli satım akdinde malın mülkiyeti sözleşmeyle birlikte alıcıya geçmekte, müşteri satıcıya karşı sadece belirlenen taksitleri ödemekle yükümlü olmaktadır. Ancak müşteri bazen malı üçüncü bir şahsın mülkiyetine geçirmek, bazen malda değişiklikler yaparak değerini düşürmek sûretiyle kasden, bazen de iflas vb. sebeplerle gerçekten taksitleri ödemeyebilmektedir. Ayrıca vefatı durumunda mal vârisler veya alacaklılar arasında paylaşılabilen, böyle durumlarda satıcının, alacağı karşılığında mala el koyup, onu geri istemesi mümkün olmamaktadır. Bu durum sermaye sahiplerinin yeni tedbirler alma ihtiyacını doğurmuştur.

⁸⁷ Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhdaki Yeri*, s.112-113.

⁸⁸ “FKK”, RG., Tarih: 28 Haziran 1985, Sayı: 18795; Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhdaki Yeri*, s. 114.

⁸⁹ İzzeddin Hûce, *a.g.e.*, s. 81

⁹⁰ Hamûd, *a.g.e.*, s. 426-428.

⁹¹ İzzeddin Hûce, *a.g.e.*, s. 81; Ali Hasan eş-Şâzelî, , “el-İcâr el-müntehî bi’t-temlik”, Şâzelî, *Hasen Ali, el-icârü'l-müntehî bi’t-temlik, Mecelletü mecme’i fikhî'l-İslâmiyyi*, Sayı: 5, Yıl: 1409/1988, Sayı: 5, IV, 2612, (1 no’lu dipnot); Bayındır, “Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhdaki Yeri”, s. 113

⁹² Hamza Aktan, “Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslâm Hukuku Açısından Bir Değerlendirme”, 1. *Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, KOMBAD Yay., Konya 1997, s. 222-226.

Leasing, Türk Finansal Kiralama Kanunu'nda "kiralayanın, kiracının seçimi ve talebi üzerine, üçüncü kişiden satın aldığı veya başka suretle temin ettiği bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak ve belli bir süre feshedilmemek şartı ile kira bedeli karşılığında kiracıya bırakması" şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı kanuna göre " taraflar sözleşmede, sözleşme süresi sonunda kiracının, malın mülkiyetini satın alma hakkına haiz olacağını kararlaştırabilirler"⁹³ ifadesiyle menfaatin temlik sözleşmesine aynın temlik konusunun da eklenebileceği ifade etmektedir. Taraflar arası anlaşmada aksine bir hüküm yoksa kira konusu malın zilyetliğini kiracı bir başkasına devredemez, ayrıca bakım ve onarım masrafları kiracıya aittir. Fakat sözleşmede belirtilmişse devralan kimse sözleşmede yer alan hükümlere uymak şartıyla mülkiyeti bir başkasına devredebilir. Leasingde kiralayan kira konusu malın üreticisi olabileceği gibi bu alanda faaliyet gösteren bir mâli kuruluş ya da bir kiralama şirketi olabilir.⁹⁴

Leasinge konu olan mallar, daha çok orta ve uzun vadeli kredilerle finansman edilebilen yatırım malları olmakla beraber kara, hava ve deniz nakil vasıtaları, bilgisayarlar, büro techizatı, sanayi makina ve techizatı, tıbbi aletler, mobilyalar inşaat makine ve donanımları, her türlü tezgâh ve üretim makineleri gibi kullanımıyla tükenmeyen mallar kiralamaya konu olabilir.⁹⁵

Günümüzde kiralama şirketleri genellikle kiracının istediği bir yatırım malının konu olduğu hemen her türlü alışveriş işlemine uygulanır. Örneğin leasing işleminin konusuna, taraflarına, satın alma işleminin özelliklerine ve ödeme şekillerine göre değişen çeşitli leasing tipleri bulunmaktadır. Bu bağlamda trampa kiralaması (swap lease), iyileşen kiralama (upgrade lease), ortak kiralama (joint venture lease), deneme süreli kiralama (trial period lease) vb. leasing türleri zikredilebilir. Fakat uygulamada fonksiyonel finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olmak üzere iki temel leasing tipi yaygındır.⁹⁶ Bir finansal kiralamada sırasıyla şu adımlar takip edilmektedir.

Finansal kiralamada müşteri, almak istediği bir malın, Katılım bankası tarafından alınıp, kendisine normal kira bedelinin çok üstünde ödeyeceği bedellerle kiralanmasını istemektedir. Katılım bankası da müşteri hakkında gerekli araştırmayı yaparak yeterli bulduğu takdirde malı alıp mülkiyetini müşteriye devretmeden, belli vadelerde ödeyeceği kira bedelleri karşılığında malı müşteriye kullanırmaktadır. Kira süresi sonunda, Katılım Bankası söz konusu malı müşteriye ya sembolik bir bedel karşılığında

⁹³ Bkz., "Finansal Kiralama Kanunu", Resmi Gazete, 28.06.1985, s. 18795.

⁹⁴ Cevat Gerni, *Dış Ticaretin Finansmanı*, TOBB Yayını, Ankara, 1990, s. 116-118; Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", s. 111.

⁹⁵ Gerni, *a.g.e.*, s. 107

⁹⁶ Gerni, *a.g.e.*, s. 110-112; Aktan, *a.g.m.*, s. 223.

satmakta ya hibe etmekte ya da akidsiz teslim etmektedir.⁹⁷ Burada üç taraflı bir anlaşma söz konusu olmaktadır. Önce kiracı kiralayacağı malı seçer, fiyat ve teslim şartları hususunda üretici ile anlaşır. İkinci aşamada kiracı bir leasing kuruluşu ile ilgili malın (makina-techizat) satın alınıp kendisine kiralanması için anlaşma yapar. Üçüncü aşamada leasing şirketi malı satın alır ve mal kiracıya gönderilir. Nihayet kiracı malı kullanırken kira ödemelerini periyodik olarak yerine getirir. Bu yöntem, kendi aralarında bazı uygulama farklılıkları bulunmakla beraber bütün katılım bankalarının yararlandığı bir akiddir. Meselâ bütün faizsiz uygulamalarda malın mülkiyeti bankada kalmakta, müşteri malı bankanın vekili sıfatıyla teslim almaktadır. Kullanım hakkıyla birlikte zorunlu sigorta giderleri ve benzeri bütün masraflar dâhil, malın kullanıma hazır tutulması kendisine ait olmaktadır. Katılım Bankası kiralama konusu malla ilgili ayıp, cins ve vasıfta hataya, teslim vb. hiçbir sorumluluk almamakta; her türlü borç ve yükümlülük sadece kiracıya ait olmaktadır. Katılım bankası kiracıyı bir finans kurumu olarak kredilendirmektedir. Aylık taksit tutarları malın menfaatinden yararlanılması ölçüsüne göre değil tarafların arasındaki sözleşmeye göre tayin edilmekte, taksitlerin bitiminde banka hem maliyeti hem de kârı tahsil etmiş olmaktadır. Sözleşme süresince müşteri taksitleri zamanında ödemediği veya sözleşmeye aykırı hareket ettiği takdirde banka, mala el koymakta fakat müşteri sözleşmede belirlenen taksitleri ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Akid “kira sözleşmesi” olarak isimlendirilmekte, banka “kiralayan”, müşteri “kiracı” kabul edilmektedir. Nihayetinde sözleşme hibe, satım veya hiçbir akid ismi belirtilmeksizin mülkiyetin devriyle sona ermektedir.⁹⁸

Faaliyet kiralamasında finansal kiralamaya göre en önemli farklılık bazı istisnalar olmakla beraber işletmede kullanılacak olan yatırım aracının kiralanma süresi, kendisinin ekonomik ömrünü kapsamayan daha kısa bir müddet için kiralanmasıdır. Burada kiralanan malın mülkiyeti kiralayan leasing şirketinde kalır ve kiracıya geçmez. Bu sözleşme, belirli bir süreyi kapsadığı halde, kiralayana istediğinde önceden belirtilen süreler içerisinde olmak kaydıyla ihbar yapılarak feshetme etme imkânı vermektedir. Bu sayede pekçok şirket araç satın almak yerine çeşitli avantajlarından dolayı filo kiralama şirketlerinden filo kiralamayı tercih etmektedir. Yine firmalar bilgisayar sistemlerini bu şekilde kiralarak istedikleri zaman bu kiralamayı iptal etmekte ve modası geçen teknolojiyi yenileyebilmektedirler.⁹⁹

⁹⁷ Kal’acı, Muhammed Ravvâs, el-Muâmelâtü’l-mâliyyetü’l-muâsıra, Dâru’n-nefâis, Beyrut, I. Baskı, 1420, s. 86; Bayındır, “Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri”, s. 125.

⁹⁸ İzzeddin Hüce, *a.g.e.*, s. 82;

⁹⁹ Gerni, s.109-110

2.2.2. Leasingin Mürekkep Mâli Akidler Açısından Değerlendirilmesi

İslam hukukunda icâre, gerek menkul ve gayrimenkul malların kiralınması akidlerini gerek ise iş ve hizmet sözleşmelerini kapsamına alan bir kavramdır. Leasing, satın alım tercihli bir icâre sözleşmesidir. Klasik İslam hukuk literatüründe bu şekilde bir sözleşme yer almamaktadır. Leasing'in son asırlarda icat edilmiş isimli bir akid olması dikkate alındığında bu tabiidir. Bazı çağdaş İslam hukukçularının bu akdi "bir satışta iki satış yasağı" ve "bey' ile şartın" caiz olup olmadığını belirten hadislerden hareketle değerlendirdikleri görülmektedir.¹⁰⁰

Leasingin akid yapısını incelediğimizde kiralayacak olan tarafın kiralamak istediği malı, katılım bankasına bildirmesi sonrası üç akid bulunmaktadır.

- 1) Katılım Bankasının kiraya vermek için piyasadan malı satın alması
- 2) Mal satın alındıktan sonra her iki tarafın icâre akdi yapması
- 3) İcâre akdi bittikten sonra kiracıya akidsiz veya satış ve hibe yollarından biriyle malın temlik edilmesidir.¹⁰¹

2.2.2.1. Malın İadesiyle Sona Eren Faaliyet Kiralaması

Bu tür leasing işlemi bir takım kayıtlarla fıkhıta meşrû görülen icâre akdi kapsamında sayılmaktadır. Hâlbuki klasik icârede kiracının kasıt ve kusuru olmaksızın mala gelecek zarar ve ziyandan sorumlu tutulmaması, malın kullanıma hazır tutulması, kiracının yararlanmasını engelleyen eksiklik ve arızaların giderilmesi ve me'curun bakım ve onarımı gibi sorumluluklar kira akdinin mal sahibine yüklediği borçlarken¹⁰², faaliyet kiralamasında bütün sorumluluklar kiracıya aittir.¹⁰³ Bu yönüyle faaliyet kiralaması mahiyet itibarıyla klasik icâreden farklıdır. Dolayısıyla klasik icâre, tek başına bu akdi ifade etmekten uzaktır. Nitekim bu konu İslâm Fıkıh Akademisi'nin 1986 ve 2000 yılındaki toplantıları ile Birinci Kuveyt Finans Fıkıh Toplantısında gündeme gelmiştir. Her üç toplantıda da İKB'nın itirazlarına rağmen bazı hukukçuların bu akdi klasik icâre akdine kıyas ederek malın kullanıma hazır tutulması, zorunlu sigorta masrafları ve kiracının kasıt ve kusuru olmaksızın me'cura gelecek zarar ve ziyanın karşılanması sorumluluğunun kiraya verene (bankaya) ait olacağına karar vermişlerdir.¹⁰⁴ Aslında verilen bu karar, söz konusu akdin özelliğini ortadan kaldıran ve piyasa şartlarını dikkate almayan

¹⁰⁰ Aktan, *a.g.m.*, s. 225.

¹⁰¹ Zuhayli, *el-Muâmelâtü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, s. 137; Şâzeli, *a.g.m.*, s. 2652-2653; Beşir, Muhammed Osman, *et-Tekyîfü'l-fikhî li'l-vegâiki'l-müsteciddeti ve tatbikâtühü'l-fikhiyye*, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Dimeşk 1335/2014, s. 139-140; Nassâr, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰² Ali Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 382.

¹⁰³ Şâzeli, *a.g.m.*, s.2613-2614; Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", s. 120

¹⁰⁴ Bayındır, "Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri", s. 121.

ihtiyacı karşılamaktan son derece uzak görünmektedir. Ne var ki klasik icâre akdi esas alınarak değerlendirme yapıldığında farklı bir sonuca ulaşmak da mümkün değildir.

Bize göre malın iadesiyle sona eren faaliyet kiralaması akdi, klasik icâre ve satım akdinin unsurları harmanlanarak meydana getirilmiş karma bir akiddir. Burada bir taraftan kira akdine ait gayrimenkulü kullandırma edimi karşılığında, satım akdine ait kasıt ve kusuru olmaksızın mala gelecek zarar ve ziyandan sorumlu tutulması, kiracının yararlanmasını engelleyen eksiklik ve arızaların giderilmesi ve me'curun bakım ve onarımı gibi satıcıya ait sorumluluklar kiracıya yüklenerek bire bir tipik edimli karma bir akid meydana getirilmektedir. Burada tek bir akidde karşılıklı olarak konuşlanmış iki farklı tipten edim borcu bulunmaktadır. Söz konusu akidlerin esas ve yan unsurlarından istifade edilerek oluşturulmuş karma bir akiddir.

2.2.2.2. Mülkiyetin Nakli İle Sona Eren Finansal Kiralama

Finansal kiralamada mülkiyetin nakli ya hibe yoluyla ya da satım yoluyla müşteriye geçebilmektedir.¹⁰⁵ Şimdi her iki yöntem de fikhî açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

Mülkiyetin satım akdi ile nakledildiği leasing akdinde kiracı ve satıcı arasında karşılıklı bir denge bulunmaktadır. Burada kiraya veren taksitli satışın sebep olacağı bir takım risklerden korunurken, kiracı ise ihtiyaç duyulan malı satın almak için yeterli finansmanın temin edilemediği cüzi bir kira bedeliyle malın menfaatinden yararlanmakta, uzun süreli borçlanma özelliği ile enflasyona karşı korunma sağlamaktadır. Her ne kadar ödenen kira bedeli sonunda malın mülkiyeti kiracıya geçse de kiracı satım akdinde olduğu gibi kira konusu malı bir başkasına nakletme vb. gibi satım akdinin kendisine tanıdığı haklardan yararlanamamaktadır. Dolayısıyla bu akdin kira görüntüsüne büründürülmüş taksitli satım akdi iddiasına da aynı gerekçeyle katılmıyoruz. Dolayısıyla bu akid taksitli satım akdi olarak değerlendirilemez.

Mülkiyetin hibe ile nakledildiği finansal kiralama katılım bankacılığında en çok uygulanan yöntemlerden biridir. Kiracı bütün şartları yerine getirdiği takdirde kira müddeti sonunda malın mülkiyetinin müşteriye hibe edileceği vadi yer almaktadır. eş- Şâzeli, Abdullah Şeyh el-Mahfuz, Muhammed Muhtar es-Sellamî, es-Siddîk Muhammed Emîn Darîr ve Süleyman Menî' gibi günümüz İslam hukukçuları bu akdin caiz olduğu düşüncesindedirler. Ayrıca Birinci Kuveyt Finans Fıkıh Toplantısı ile İslâm Fıkıh Akademisinin beşinci toplantısında, hibe vaadini içeren finansal kiralamanın caiz olduğu konusunda görüş bildirilmiştir. Ancak her iki toplantıda da akdin icâre olduğu, dolayısıyla malın bakımı, onarımı, kasıt ve kusur olmaksızın meydana gelecek zararlar ve sigorta giderlerinin icâre

¹⁰⁵ İzzeddin Hüce, *a.g.e.*, s. 81; Hammâd, *el-Ukudü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, s. 82.

hükümleri gereği kiralayan bankanın yükümlülüğünde olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁶ S. Bayındır, yukarıda zikredilen görüşlerin, mülkiyetin hibe ile devredildiği finansal kiralama izahından yoksun olduğunu iddia etmektedir. Ona göre “hibe ile sona eren kiralama hibe vaadiyle kiralama kabul edilebileceği gibi, kiralama şartıyla hibe olarak da kabul edilebilir. Çünkü tarafların öncelikli hedefi menfaattir. Kiralayanın menfaati kira ücreti, kiracının menfaati ise maldan yararlanmaktır. Vaadin bağlayıcılığından yola çıkarak teberrû akdinden ibaret olan hibe vaadinin de bağlayıcı olduğu sonucuna varılamaz. Ayrıca banka veya leasing şirketleri hayır kurumları değildir. Hibe yapılmak isteniyorsa bu kadar formaliteye gerek olmaksızın istenilen mal istenilen şahsa hibe edilebilir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen fikhî çözümün, finansal kiralama meşrû temellere oturtmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

Hibe, ıvazlı akidlerden olmayıp tek taraflı irade ile gerçekleşen bir mal veya ekonomik değeri olan bir şeyin karşılıksız ve meccânen temlik ifade eden teberrû akidlerinden biridir. Kiracının ödemeyle ilgili bütün şartları yerine getirdiği takdirde, malın hibe edilmesi, muavaza akdinde şart koşulan veya kararlaştırılan bir karşılık konumunda olduğundan ıvaz şartlı hibe mahiyetini almaktadır.¹⁰⁸

Sonuç itibariyle mülkiyetin hibe ile nakledildiği finansal kiralama, mülkiyeti satım akdiyle nakledilen finansal kiralamanın mahzurlarını gidermek için icat edilen bir çıkış yoludur. Burada kiracının bütün şartları yerine getirdiği takdirde malın hibe edilmesi durumu söz konusu olduğundan bu akdin satım, icâre ve hibenin bir akidde yer aldığı mürekkep mâli bir akid olduğu söylenebilir.

Sonuç

Mürekkep mâli bir akdin oluşabilmesi için tarafların en az iki ve daha fazla tipik akdin, niteliklerini değiştirilmeden birinin muteberliğini diğerinkine bağlı kılarak birleştirilmesi gerekir. Akidler arasındaki bu bağın ifade ettiği anlam, her bir akdin varlığı ve muteberliği, diğer akdin de varlığının ve muteberliğinin temelini teşkil etmesidir. Birinin muteber olmaması veya ortadan kalkması, diğerinin de muteber olmaması demektir.

Bir kısmı farklı lafızlarla olsa da bir satışta iki satışı yasaklayan pek çok hadis rivayet edilmiştir. Söz konusu bu hadisler, mutlak bir ifade ile rivayet edildiğinden daha ilk dönemlerden itibaren âlimlerin bunların anlaşılması ve yorumlanmasında ihtilaf ettikleri görülmektedir. Mürekkep mâli akidlerin bu hadislerde yasaklanan bir akid türü olup olmadığı araştırmamız açısından

¹⁰⁶ İzzeddin Hüce, *a.g.e.*, s. 86-87.

¹⁰⁷ Bayındır, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁰⁸ Ali Bardakoğlu “Hibe”, *DİA*, İstanbul 1988, c. XVII, s. 421-422.

önem arz etmekteydi. Bu nedenle bu hadislerle ilgili yapılan yorumları ana başlıklar altında toplayarak değerlendirmeye tâbî tuttuk. Araştırmamıza göre “bir satış içinde iki satış” yasağıyla ilgili yapılan yorumlardan sadece birinde bir akidde bir başka akdin şart koşulması şeklindedir. Onların da ileri sürdükleri gerekçeler tartışmaya açıktır. Mevcut yaklaşımlardan bizim tercih ettiğimiz yorum ise vade uzatmak sûretiyle bir satışta iki satış yapma görüşüdür. Kur’an’daki faiz yasağını açıklar mahiyettedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise faizsiz finans kuruluşlarının en fazla kullandıkları finansman yöntemlerinden mürekkep murâbaha ve leasing mürekkep bir akid olup olmaması açısından inceleyerek birleşmenin akde tesirini tespit etmeye çalıştık. Buna göre;

1) Klasik fıkıh kitaplarındaki klasik murâbaha, mürekkep murâbahaya dönüşürken pek çok değişime uğramıştır. Zira mürekkep murâbahada üç taraf, üç vaad ve iki satım akdi vardır. Bu nedenle o, adı geçen akidlerin esas ve yan unsurlarından istifade edilerek oluşturulması bakımından karma ve bir akidde birbiriyle irtibatlı birden fazla akdin bulunması bakımından mürekkep mâlî bir akiddir. Hatta bu akdin klasik murâbahaya benzerliği sadece maliyetin karşı tarafa bildirilip üzerine belli bir miktar kâr ilave edilmesidir.

Mürekkep akidde bir akidde birleşen her tipik akdin kendine mahsus hükümleri uygulanacaktır. Fakat karma sözleşmelerde hangi hukuk kuralının işletileceğiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bize göre mürekkep murâbaha akdini klasik murâbaha akdinin malın alış fiyatının veya maliyetinin karşı tarafa bildirildiği ve üzerine belli bir miktar kâr ekleyerek yapılması unsuruna göre hüküm verilemez. Çünkü malın teslim ve tesellümü işlemleri ile bu işlemler sürecinde mala gelebilecek her türlü zarar ve ziyarı müşteriye yüklemek, bankanın henüz mülkiyetinde olmayan mal üzerinde sipariş alması ve sonra satıcıdan onu satın alarak müşteriye taksitle satması gibi unsurlar murâbaha akdinin muktezâsına uygun değildir. Murâbahaya ait hükümlerin baskın olarak uygulanması durumunda bu akid mürekkep murâbahayı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla klasik murâbaha akdinden hareketle bu akdin meşrû olup olmaması tartışması yapmak bizi sağlıklı sonuçlara ulaştırmayacaktır. Onun yerine taraf iradeleri dikkate alınarak tali sözleşme tiplerine ait hükümler uygulanabilir. Fakat bu durumda karma sözleşmeyle gerçekleşen yapısal birlik bozulmaktadır. Bu nedenle tarafların iradesi ve dürüstlük kuralı dikkate alınarak hüküm verilmelidir.

2) Leasing, satın alım tercihli bir icâre sözleşmesidir. En yaygın kullanılan çeşitleri; malın iadesiyle sona eren faaliyet kiralamasıyla mülkiyetin nakliyle sona eren finansal kiralamaadır.

Faaliyet kiralaması, bir taraftan kira akdine ait gayri menkulü kullandırma edimi karşılığında, satım akdine ait kasıt ve kusuru olmaksızın mala gelecek zarar ve ziyandan sorumlu tutulması, kiracının yararlanmasını

engelleyen eksiklik ve arızaların giderilmesi ve me'curun bakım ve onarımı gibi satım akdinde mal sahibine ait sorumluluklar kiracıya yüklenerek klasik icâre ve satım akdinin unsurları harmanlanak meydana getirilmiş karma bir akiddir. Diğer taraftan ise finans kuruluşunun müşterinin siparişi sonrası malı satın alıp kiraya vermesi söz konusu olduğundan bir akidde icâre ve satım akidleri birbiriyle irtibatlı bir şekilde birleştiğinden mürekkep mâlî bir akiddir.

Mülkiyetin nakliyle sona eren finansal kiralama mülkiyet ya satım ya da hibe akdiyle nakledilmektedir. Mülkiyetin satım akdi ile nakledildiği finansal kiralama, kiralanan malların bakımı vb. masrafları kiracıya ait olduğu ve kira akdi sonunda mülkiyetin kiracıya geçtiği dikkate alındığında bu akid, tipik kira akdi unsuru baskın olmakla birlikte satım akdine ait unsurlar ihtiva etmektedir. Bu akde vadeli satım akdi olarak kabul edildiğinde ise müşterinin satın aldığı malın mülkiyetini bir üçüncü şahsa devredememesinden dolayı da satım kapsamının dışına çıkmakta, kira akdine ait unsurlar içermektedir. Dolayısıyla bu akid kira ve satım akdinin unsurlarını nassların öngörmediği bir biçimde bir akidde birleştiren karma bir akid vardır. İçinde biri icâre diğer ikisi satım akdi olmak üzere üç akdin bir akidde birleşmesi bakımından da mürekkep mâlî bir akiddir. Karma akidleri tek bir akdin ölçüleriyle değerlendirmek suretiyle leasingin mevcut haliyle meşrû olmayacağı sonucuna ulaşmak, meşrû olabilmesi için de akdin muktezâsına aykırı şart ve kayıtlar getirmek yüzeysel bir değerlendirmenin ürünüdür.

Mülkiyetin hibe ile nakledildiği finansal kiralama, mülkiyeti satım akdiyle nakledilen finansal kiralamanın mahzurlarını gidermek için icat edilen bir çıkış olduğu anlaşılmaktadır. Burada kiracının bütün şartları yerine getirdiği takdirde malın hibe edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu akid satım, icâre ve hibenin bir akidde yer aldığı mürekkep mâlî bir akiddir. Kiracının ödemeye ilgili bütün şartları yerine getirdiği takdirde, malın hibe edilmesi, muavaza akdinde şart koşulan veya kararlaştırılan bir karşılık konumunda olduğundan ıvaz şartlı hibe mahiyetini almaktadır.

Kaynakça

Afâne, Hüsameddin Musa, *Bey'ul-murâbaha li'l-âmir-i bi's-şirâ*, Şirketü mâlî'l-Filistini el-Arabî Yay. Kudüs 1996.

Aktan, Hamza, "Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslâm Hukuku Açısından Bir Değerlendirme", 1. *Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, KOMBAD Yay., Konya 1997, ss. 209-228.

Azzâm, Hamid Fahri, "Hükmü ictimâ'ul-ukûd fi safkatin vâhidetin-Dirâsetün Te'sîliyyetün Tatbîkiyyetün Muâsıratün", *Mecellet'ün-Ürdüniyyetün fi'd-dirâseti'n-İslâmiyye*, Ürdün 1428/2007, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 167-184.

- Bardakoğlu, Ali, "Hibe", DİA, İstanbul 1998, c. XVII.
- "İcâre", DİA, İstanbul 2000, c. XXI.
- Bayındır, Abdülaziz, "Bey' bi'l-vefâ", DİA, İstanbul 1992.
- Bayındır, Servet, Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhındaki Yeri, *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Baysa, Hüseyin, "Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2011.
- Beşir, Muhammed Osman, *et-Tekyîfü'l-fikhî li'l-vegâiki'l-müsteciddeti ve tatbîkâtühü'l-fikhîyye*, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Dımeşk 1335/2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail *el-Câmiu'l-müsnedi'l-sahih-Sahih-i Buhârî*, (Thk. Eden: Muhammed Zühêyr en-Nâsır), VI. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009/1430.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus, *Keşşâfu'l-kına' an metni'l-Ikna'*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- Çağrıçı, Mustafa "Basît", DİA, İstanbul 1992.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Murâbaha", DİA, Ankara 2006.
- Ebû Abdullâh en-Nisâbüri Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, (Thk Eden: Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1411/1990.
- el-Abd, Usâme Muhammed, el-Murâbaha beyne'l-fikhî'l-İslâmiyyi ve't-tatbiki'l-amelî (fi'l-bunûk ve'l-masârifî'l-İslâmiyye âmmetün ve'l-Kuveyt hâssatün), *Mecelletü buhûsi'l-kânûniyyeti ve'l-iktisâdiyyeti*, Külliyyet-ül-hukuk câmiatü'l-Mansûra, Mısır, Sayı: 31, Nisan 2002, ss. 144-266.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *İrvâu'l-ğalil fi teharri ehâdis-i menâr'is-sebil*, II. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985.
- Firûzâbâdî, Mecdeddin Muhammed b. Yakub *Kâmûsu'l-muhît*, VIII. Baskı, Müessetü'r-risâle, Beyrut, 1426/2005.
- Gerni, Cevat, Dış Ticaretin Finansmanı, TOBB Yayını, Ankara, 1990
- Gözübenli, Beşir, "Şirketler Hukuku", İslâm Hukuku El Kitabı İçinde Bölüm, (Ed. Talip Türçan), 2. Baskı, Grafiker Yay., Ankara, 2013
- Günay, Hacı Mehmet, "İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", *Fikhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzâkereler-, Tartışmalı*

İlmî Toplantı, 27-28 Nisan 2012, Konevi Kültür Merkezi, Konya/Meram, İstanbul 2012, ss. 207-227.

Halil Akkanat, Emrehan İnal, Bilgehan Çetiner ve Başak Baysal, *Özel Borç İlişkileri (Ders Notları)*, s. 8, http://hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2015/01/ders_notlari.pdf, 07.06.2015.

Hammâd, Nezih Kemal, “el-Muvâtaatü alâ icrâi'l- ukûdi'l müteaddideti fî safkatin vâhidetin”, *Mecellet-ü mecmei'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Sayı: XXVII, 1426/2005, ss. 74-108.

- *el-Ukûdü'l-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Dâru'l-kalem, Dimeşk, 1325/2004.

Hamûd, Sami Hasan, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrafiyye bimâ yettefikü ve's-şerîa'te'l-İslâmiyye*, 2. Basım, Matbaatü's-şark, Amman, 1982.

- “*Bey'ul-murâbaha li'l-âmir-i bi's-şirâ*”, *Mecelletü mecmei'l-fikhi'l-İslâmiyyi*, Sayı: 5, Cilt: 2

Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, III. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1402/1982.

İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr el-Câmi' li-mezâhib-i fukahâ-i'l-emsâr*, I. Baskı, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1421/2000.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tehzîb*, (Thk. Eden: Muhammed Avvâme), I. Baskı, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406/1986.

İbn Hazm, Ebû'l Muhammed Endelûsî, *Muhallâ bi'l-Âsâr*, (Thk. Eden: Muhammed Münir ed-Dimeşkî), I. Baskı, İdâretü't-tibâati'l-münire, Mısır 1352.

İbn Hemmâm Abdürrezzâk, *Musannef*, (Thk. Eden, Habibu'r-rahman el-A'zamî), II. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1989.

İbn Kudâme el-Makdisî, Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî alâ Muhtasarî'l-Hirakî*, I. Baskı, Dâru'l-kütübîl-ilmîyye, Beyrut 2009.

İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, III. Baskı, Neşr-u Sâdr, Beyrut, 1414/1993.

İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed, *Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, I. Baskı, el-Kütübü'l-İslâmiyye, , Beyrut 1418/1997.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, *el-Bahru'r-râik şerh-u Tebyînu'l-hakâik*, Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, II. Baskı, t.y., y.y.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmû-u Fetâvâ*, III. Baskı, Dâru'l-vefâ, y.y., 1426/2005.

- İmrâni, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *el-Ukûdü'l-maliyyeti'l-mürekkebe: dirasetün fikiyyetün ta'siliyyetün ve tatbikiyyetün*, Riyâd, Dâr-u Künûzü İşbilyâ, 2010/1431.
- İnanır, Ahmet, *İslam Hukukunda Bileşik-Mürekkep Mâlî Sözleşmeler ve Çağdaş Finansman Yöntemlerindeki Uygulamaları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015
- İzzeddin Hüce, *Edevâtü'l-istismâri'l-İslamiyyi*, Masraf-ı Zeytûne, 1. Baskı, Tunus, 2014.
- Kal'acı, Muhammed Ravvâs, *el-Muâmelâtü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, I. Baskı, 1420.
- Kallek, Cengiz, "Narh", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 387-389.
- Asr-ı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Karadâğî, Ali, *Bühûsûn fi fikhî'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra*, I. Baskı, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1421/2001.
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahîm, *el-Furûk ev Envâru'l-burûk fi Envâ-i'l-Furûk (Mea'l-hevâmiş)*, (Thk. Eden: Halil Mansur), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1418/1998.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, IX. Baskı, İz Yay., İstanbul, 2012.
- Kister, M. J., "Peygamber'in Pazarı", Çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, Sayı: VI/II, ss. 25-29.
- Komisyon, Diyanet İslam İlmihali, TDV Yay., Ankara t.y.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (Thk. Eden: M. Fuad Abdu'l-bâkî), Dâr-u ihyâ-i türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985/1406.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn, *Sahîh-i Müslim*, (Thk. Eden: M. Fuad Abdu'l-bâkî), Dâr-u ihyâ-i türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y..
- Nassâr, Ahmed Muhammed Mahmud, "et-Tekyîfü'l-fikhî li'lukûdi'l-müstciddeti ve tatbikâtühâ alâ nemûzeci't-temvîli'l-İslâmiyyeti'l-muâsıra", *Macesiru'l-iktisad ve'l-el-Banki'l-İslâmî*, el-Bankü'l-İslâmiyyü'l-Ürdünî, 2004-2005.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail, Sübül's-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hûli, Kahire 1379/1960, I-IV.
- Senhuri, Abdürrezzâk Ahmed, *Mesadirü'l-hak fi'l-fikhî'l-İslâmî*, III. Baskı, Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire 1967.

- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir, fi kavâidi ve furû-i's-Şâfiyye*, (Thk. Eden: Muhammed Hasan eş-Şâfiyye), I. Baskı, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1990.
- Şâzelî, Hasen Ali, el-îcârü'l-müntehî bi't-temlik, *Mecelletü mecme'i fikhî'l-İslâmiyyi*, Sayı: 5, 1409/1988.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr min ehâdîsi Seyyidi'l-ahyâr*, (Thk. Eden: Usâmeddin es-Subâbetî, I. Baskı, Dâru'l-hadis, Mısır, 1413/1993.
- Yeniçeri, Celal, *İslam İktisâdının Esasları*, Şamil Yay., İstanbul 1980.
- Zebîdî, Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-hidâye, y.y., y.y..
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalu'l-fikhî'l-âmm*, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 2004/1425.
- Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal li-diraseti's-şeriati'l-İslamiyye*, Mektebetu'l-Kuds - Müessesetü'r-Risale, Bağdad 1976.
- Zeylâî, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râ'ye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, (Thk. Eden: Muhammed Avvâme), I. Baskı, Müessesetü'r-rayyân, Beyrut, Dâru'l-kıbleti's-sikâfeti'l-İslâmî, Cidde, 1418/1997.
- Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali, *Tebyinu'l-hakâik şerh-u Kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-kütübi'l-İslamiyyi, Mısır 1313.
- Zuhaylî, Vehbi, *el-Muâmelâtü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, I. Baskı, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1423.